ОПРИШОК

Я щойно прокинувся і оскільки не мав достойнішого об'єкта спостереження, вивчав плетиво великого павука-хрестоносця, який вибудував свій повітряний палац просто над моєю головою, як до опочивальні увійшов мій козачок і став на порозі, замислено розглядаючи свої наглянцовані чоботи. Це було певною ознакою того, що він приніс якусь новину. Тож я, не приховуючи цікавости, запитав:

— Що там нового, Івашку?

— Приїхали пани зі Львова, хочуть у гори, — почав Івашко дуже голосно. Щоразу, коли йому бракувало духу доповісти мені про щось, він щосили напружував свої легені. — То ж ми могли би також... до спілки... ну... пан добродій розуміє...

А тоді додав з притиском:

— З ними дами, дуже файні дами...

Івашко надто добре знав свого пана, стосовно дам ми з ним майже споріднені душі. Я, власне кажучи, ненавидів прекрасну половину людства, яку Артур Шопенгауер однозначно вважав бридкою, не більше за свого слугу.

Я миттю одягнувся, прихопив із собою рушницю та пан-тронташ, і ми подалися до корчми, де й, справді, надибали маленьке товариство, яке прибуло із далекої столиці, щоб побачити наші східні Карпати, Чорногору та озеро Несамовите. Я представився, само собою, спершу дамам, серед яких найпривабливішою була панянка Лола з двома бісиками у чорних очах, граціозна, непосидюща і дуже потішна, такою може бути тільки полька та ще хіба молода кицька. її супутниця, панна Лодойска, панна у тому віці, коли починають мріяти про "вище

покликання жінки" до мистецтва, літератури, магнетизму, мікроскопії та відкриттів, скажімо, витоків Нілу, не мала у собі нічого, що могло би привернути увагу, хіба що невинний і водночас манірнб-тоскний погляд мадонни. Кавалер обох польок з великою гідністю грав роль професора й природодослідника середніх літ з мавпячою головою, таку зазвичай називають "сократівською", жовтою шкірою, наче у мумії єгипетського фараона, який п'ять тисяч років пролежав у якійсь піраміді, з чорною маєстатичною борідкою. Він вирізнявся своїм одягом від Нанкінґа, лакованими мештами, мав невеликий ранець військового зразка і два сачки, один — прозорий зеленого кольору для метеликів , а інший — з грубого сірого полотна для вилову водяних жуків.

До цього гурту приєдналося двоє моїх добрих знайомих з нашої околиці: молодий жвавий капелан із Жаб'я і хірург, як завжди, у своєму вічному синьому плаші з латунними ґудзиками й червоній краватці, цікавий, балакучий та галантний. На моє прохання дозволити приєднатися до товариства усі відповіли одностайним "ура". Тепер передусім слід було б розшукати надійного провідника.

— Ліпшого за гуцула Миколу Оброка, без сумніву, не знайти. Він має слухняних коників і необхідну збрую, — запропонував хірург тоном, який не визнає заперечень. У такі моменти він ставав схожий на великого Наполеона й на малого Генріха Ляубе водночас.

— Майте на увазі, шо ми на конях... — протяжно зауважив професор. — Але я аж ніяк не вершник.

— І не конче, — рішуче відрубав хірург. — Наші гуцульські коники йдуть самі.

— Ну добре, а що це за провідник?

— Надзвичайно цікавий суб'єкт.

— Суб'єкт?

— Або ж об'єкт, якщо Вам так більше до вподоби. Колишній опришок.

— Розбійник! — вигукнула панна Лодойска, дрібно затремтівши.

— Десь так... — відказав хірург сухо. — Так, любі дами, наша земля має щось спільне з преріями, і гуцули нічим не поступаються індіанцям.

— Що, властиво, означає слово "гуцул"? — поцікавилася панна Лодойска. — Можете нам пояснити?

— Чому ж ні, — поквапився відповісти капелан, наморщивши для статечности чоло. — Наскільки вистарчає мені моїх незначних знань, бо я частково походжу з ремісничого середовища....

— О! Це мене тішить! — втрутився в розмову професор.

— А ще я трохи історик і дослідник старовини, якщо дозволите себе так величати, — продовжував капелан вдоволено.

— То просимо, — наполягала Лодойска.

— Ну, якщо Ви направду мені дозволяєте, — почав капелан задумливо, просіявши, одначе, від чуба до обцаса, — то насамперед мушу зазначити, що незважаючи на спільну для усіх українців мову, ми маємо тут справу з відособленим племенем великої слов'янської раси, яке надзвичайно мало схоже на своїх братів. Здебільшого слов'яни — землероби, одначе наші гуцули, як і козаки, збереглися у цих неприступних горах, де вони живуть, як народ пастухів та вершників. Чоловіки, жінки й діти змалечку на коні. Мужні, хоробрі, сповнені непереможної любови до свободи, вони в усі часи зберігали свою незалежність. Гуцул ніколи не знав над собою ні пана, ані паншини. При

усій бідності цієї землі вони досить заможні, це помітно з їхнього вбрання, та обстав-лення домівок. їхні надзвичайно пропорційної будови тіла моцні, як дзвін. Даремно шукати поміж гуцулів непоказних чи потворних, більшість чоловіків має на зріст шість футів і доживає до глибокої старости, нераз і до ста років. Я сам 1852 року був на похороні у Кірлібабі, коли там ховали 120-річного гуцула, Петра Будзула, який служив гренадером ще за Марії-Терезії.

Професор аж вибалушив очі.

— А який у них характер? — поцікавилася панночка Лола, зблиснувши своїми маленькими, білими, мов у мишки, зубками.

— їхньою головною рисою характеру я вважаю гордість,— після довгих роздумів мовив капелан. — Сторонні люди звертаються до них на "ти" або на "ви", самі ж про себе вони кажуть, як монархи, тільки "ми". Гуцульська гостинність не має собі рівні на землі, у кожному гуцульському обійсті є особлива кімната для гостей. Вони завжди веселі, навіть у найбільшій біді не впадають у розпач. "Не печалуйся, а берись до роботи!" — ось їхнє життєве кредо. Вони відважні до безумства й щирі, не буває серед них боягузів чи мерзотників. Задля того, хто чинив їм добро чи просто був прихильним, ладні пожертвувати життям. Але хай начуваються ті, хто скривдив їх, у помсті вони безжальні.

— О! Тут би я жила! — солодкою флейтою забринів голосок панни Лодойскої. — Серед цієї неторканої природи, серед цього благородного, простого, з первісними звичаями народу.

— О, що стосується первісности звичаїв... — зненацька вихопився хірург, але відразу вкусив себе за язик, прикурив сигару і самовпевнено усміхнувся, мовби хотів тим усміхом сказати: "Ми тут, у горах, також знаємо, що таке сигари".

— Повернімося до нашого питання, — знов узяв слово капелан. — Гуцулам властива також національна гордість, хоч це й рідко трапляється в середовищі неосвічених людей, вони пишаються своїм найменням "гуцули".

— Що ж воно означає? — нетерпляче перервала оповідача панна Лодойска.

— Дехто виводить його походження від валахського "гуц", тобто "сильний". Отож, "гуцул" означає "сильний", — пояснив капелан, статечно покашлюючи. — Інші важають, шо у пору татарських набігів на рівнинні простори України, коли татари брали людей у ясир і гнали їх, немов худобу, у неволю, гуцули втекли на своїх чорних конях у гори. Це видається мені правдоподібним, бо у деяких таємничих гуцульських звичаях пробивається глибока туга за первісною батьківщиною, далекими високими скелями та далеким безкраїм морем, і знаходить вона своє вираження у піснях та загадкових словах.

— То де ж би мала знаходитися ота первісна батьківщина? — збуджено доскіпувався професор.

— Не деінде, — прорік капелан урочисто, — як на Кавказі. Учений, мандрівник, професор Коленаті, побачив у мешканців того краю не тільки таку ж саму будову тіла, схожу домашню утвар та звичаї, таких самих споріднених з арабською расою коней, але знайшов ще й схожі з гуцульськими оригінальні зразки вишивок на сорочках та вбранні.1 Впадає у вічі те, що більшість русинів, як і їхні найближчі родичі германці, має світле волосся, тоді, як серед гуцулів рідко стрінеш інший колір волосся, окрім чорного, тому-то у народних забобонах летавиці2 завжди золотоволосі. Зваживши на це, можемо прийти до висновку, що гуцули під час великого переселення народів, перед в якому вели слов'яни, дуже рано дісталися наших гір. І тоді, як германці, шо наступали їм на п'яти, а згодом гуни, татари, угри, монголи та турки розкололи племена їхніх братів, розділили, розпорошили по світу й змішали з іншими народами, гуцули зберегли свій первісно

слов'янський, або якщо хочете, кавказький характер. Можна також припустити, що вже у час заснування Коломиї римлянами вони жили осідло там, де живуть і тепер, надто багато чітких і виразних споминів збереглося у народній пам'яті з тих часів. Вони ще й понині називають себе воїнами — легінями, — що походить від римського слова "легіонер", а "Здоров був, легіню!" — їхнє улюблене звертання. Вони лаються іменем Плутона і закликають

1. Одна гуцульська легенда вказує на відомий дикістю народ Кавказу. Мимоволі виникають асоціації з родом асів у мітології скандинавських країн та північно-німецьким Асом — могутнім чоловіком.

2. Летавиця — карпатська вампіриця, яка прилітає на землю у вигляді летючої зірки.

на допомогу "мужнього лицаря Марса". Одна гора біля Кутів зветься горою Овідія,* а озеро поблизу також має ту саму назву. Цілком можливо, що за час свого заслання на узбережжі Чорного моря великий римський поет побував і на слов'янській коломийській землі, бо про перебування тут римлян свідчать численні знахідки римських каменів та монет, оздоблених зображеннями голів римських цезарів.

— Дуже вірогідно, — зауважила панна Лодойска.

— Фактично, гарна і мудра історія, — втрутився раптом мій козачок громовим прошнапсованим голосом. — Але, з дозволу Вашої світлости, панотця, та вельможних пань, нам час вирушати, якщо не хочемо втратити гарної прохолодної ранкової пори.

— Маєш рацію, сину мій! — рявкнув хірург, з гуркотом підвівся і затягнув високим тенором "Гей, браття опришки!"

Івашко рушив попереду, показуючи нам дорогу.

— Ось тут мешкає старий опришок, — сказав тихо й урочисто мій козачок і показав на самотню гуцульську ґражду, яка стояла на стрімкому скалистому пагорбі серед струнких похмурих смерек. Високий частокіл з чотирьох боків оточував просторі, складені з важких сіро-чорних колод будівлі, покриті ґонтом. Нам було видно низьку довгу хату без вікон, без дверей та комина. Довкола важкі тіні і сумовита тиша, і тільки знизу, з урочища, долинав гук несамовитого гірського потоку.

Це місце навівало глибоку меланхолійну тугу.

Доки ми дряпалися схилом, перед зачиненими на велетенські засуви воротьми ґражди з'явилася велика кошлата біла голова з маленькими гострими вухами та крихітними блискучими очима, які спокійно спостерігали за нами.

— Mon Dieu!* Що це? — скрикнула панна Лодойска.

— Білий ведмідь! — зарепетувала Лола.

— Це опришковий вівчур, — усміхнувся козачок. — Удень він — ягня, справжнє ягня, — з тими словами він відімкнув ворота, зняв балку і поплескав могутнього звіра по спині.

— Гей, Миколо! Чи ти спиш! — гукнув він голосно.

Ми увійшли, обійшли навколо житлового будинку. Широке подвір'я відділяло його від стодоли та стайні, за якими тулився городець. Хата мала двоє заґратованих вікон, що виходили на південь, і двоє дверей. Попід вікнами аж до

* Овид — прим, перекл.

* Боже мій, фр.

комори тягнувся низький ґанок. На східному боці стояли вулики. У повітрі чулося безугавне привітне гудіння.

— Ото маєте наше справжнє гуцульське обійстя, — заговорив капелан.

— А навіщо паркан, — допитувалася Лола. — У долині таких немає.

— Від ведмедів та вовків.

— Mon Dieu! — ахнула Лодойска.

Тієї миті з хати вийшов чоловік, у якому ми всі без зусиль упізнали господаря обійстя, старого розбійника. І хоч не було у ньому нічого дикого, нічого фантастичного, а в одязі — абсолютно нічого "романтичного", однак уся його постать випромінювала страшенно спокійну, важку, я б сказав, руйнівну силу, а обличчя, позначене й покремсане життям, викликало подібне відчуття, яке буває, коли дивишся на пошматоване кулями старе знамено.

Він був високої статури, але з досконалою будовою тіла. Груди могутньо здіймалися під чистою сорочкою з грубого полотна; засмаглі худі руки з нап'ятими жилами покоїлися на широкому шкіряному поясі. Землистого кольору обличчя, глибоко поране зморшками, обрамляло довге темне кучеряве волосся, уже посріблене сивиною. Густі сиві брови сходилися на переніссі поміж великими ясними карими очима, які, здавалося промовляли: "І не гадай напускати мені туману, братчику, я тебе бачу наскрізь, гейби скло, бо звидів людей і звидів життя".

Із гарно окресленої верхньої губи меланхолійно звисали темні вуса.

Він окинув нас швидким поглядом і привітався радше ввічливо, аніж привітно. Коли капелан виклав йому наше прохання, опришок після короткого зволікання відповів:

— Ні, так не піде. У нашого отамана весілля, і було б образою не прийти до нього.

— Це лише відмовки, — мовила панна Лодойска до професора по-французьки. — Не інакше, як хоче витягнути з нас гроші.

— Ви помиляєтеся, — втрутився я. — Він не візьме ані шеляга, щойно ми переступили поріг його дому, але за кілька жмень пороху зробить усе, що забажаємо.

— Тож спробуйте щастя, пане Захер, — мовив капелан. У ту мить, коли до вух старого розбійника долинуло моє

ім'я, його обвітреним обличчям промайнув майже непомітний усміх, старого наче підмінили:

— Я знав ще Вашого діда, — промовив він, прискіпливо розглядаючи мене. — І Вашого батька, а вуйка з Калуша знав особливо добре. Колись при нагоді розповім Вам, як ми з ним познайомилися, потішна то була історія. Старі часи! Старі часи! Але прошу до господи.

— То Ви поведете нас?

— Побачимо, люб'язний пане, побачимо. Маємо час... Але ж заходьте...

— Покажіть нам свій дім, — вів я далі. — З нами гості, і їм усе за цікавинку.

— Гості? А то ж відки?

— Зі Львова.

— Зі Львова? О, то здалеку.

Він запровадив нас досередини і показав свою хату, котра була розділена на дві однакові кімнати. У житловій кімнаті біля великої печі, більше пристосованої до коптіння м'яса, аніж для обігрівання, стояла біла шафа, розмальована лапатими квітами. Уздовж стін тягнулися широкі лави. В одному кутку виднілося масивне ліжко, біля якого стояла скриня, за стилем більше схожа на шафу, а посередині — міцний громіздкий стіл. Двері у стіні вели до комори, в якій кожний гуцул зберігає своє святкове убрання. Праворуч, як і в будь-якій гуцульській оселі, була кімната для гостей. Одразу ж за порогом тієї кімнати нам блисли в очі розкішні трофеї, що висіли посеред стіни. Дві турецькі дамаські рушниці перехрещувалися над парою чудових арна-утських пістолів, а поряд висіла дерев'яна порохівниця, торба і топір. Стіни тут не прийнято білити, їх старанно гладенько вигембльовують, так само стелю й долівку. Двері зачинялися на важкий засув. Тарелі, ложки і виделки вирізані з липової деревини. Повсюди світла чистота й рівномірний брунатний колір дерева. З-поміж пожовклих образів, які де-не-де висіли на стінах, вирізнявся своїми розмірами та візантійським позолоченим тлом образ святого Миколая.

На легкий короткий посвист опришка, немов слухняний і привітний пес, з'явилася молода вродлива босонога жінка, у квітчастій спідниці та барвисто вишитій сорочці.

— Маємо гостей, — сказав старий спокійно.

За мить на порозі став хлопчина дванадцяти років, з коротким світло-каштановим волоссям та очицями, які можна побачити хіба у молодих косуль. Не застилався і не зніяковів, як інші діти, що сором'язливо тупцюють біля стіни, а сміливо увійшов і привітався дзвінким голосом.

— Куди прямуєте? — запитав він, шанобливо цілуючи священикові руку.

— На Чорногору, — відповів капелан люб'язно.

— Чи можна й мені з Вами?

— Так, Миндо, — погодився опришок, відчувався його авторитет перед малим. — Збирайся.

<лопчисько наче здимів, а натомість увійшла гуцулка з обплетеним соломою бутлем горілки, боханцем чорного хліба, бочівкою бриндзи та шматком масла на дерев'яному тарелі.

— Просимо до столу, — промовив господар гостинно. Коли ми сіли навколо великого стола, він налив собі

горілки і мовив:

— П'ю до Вас! — і одним духом вихилив чарку, а те, що лишилося на денці, гордим рухом вихлюпнув у стелю.

Коли знову стало тихо, мою увагу привернуло якесь посторонне плаксиве кряхтіня та хекання над нашими головами. З прихистку під дахом вибралася маленька сріблястa сова і прошкувала собі задимленим сволоком, який кладеться під стелею від стіни до стіни, наче солдат на варті, поволі, високо піднімаючи лапки, туди й сюди, і зиркала на нас згори вниз приплющеними очима, як дивиться людина, яка хоче розгледіти щось вдалині.

— Ну, Миколо, — мовив мій козачок спроквола. — Чи не час уже нам сідлати коней?

— А пополювати трохи зможемо? — запитав я. — При цій нагоді хочу відсипати Вам трохи свого англійського пороху.

— Ясна річ, пополюємо, — відказав опришок. — То кажете, маєте англійський порох, отой дрібнозернистий? Ну то гайда, збираймося...

— Подивлюся на наших коней, — і козачок вийшов з хати.

— Чого Ви, Миколо, живете на відлюдді? — поцікавився я. Старий мовчав.

— Не любите людей?

— Ні, але й ненависти до них також не маю.

— А це Ваша жінка?

— Ні.

Опришок повагом кивнув нам головою і пішов до комори перевдягтися.

— Чи буде цей старий чоловік в силі провадити нас? — запитав професор.

— Оброк? О! Він ще й понині першим скаче в Йорданську купіль, — відказав каплан.

— Йорданську? Як це зрозуміти? — перепитали обидві дами, котрі, як справжні польки, й поняття не мали про такі речі.

— Чи Ви нічого не чули про наше свято Водохрещі? — вигукнув капелан.

— Не чули.

— Отже, коли священик разом з паствою іде у цей святий день до найближчої річки, занурює в ополонку, прорубану в товщі льоду, хрест і освячує воду, це називають у народі Йорданом. Свячену воду набирають у глеки, вмивають нею лице, потім стають довгою вервечкою, а священик кропить усіх тією водою. Наші гуцули гатять тоді у повітря з рушниць та пістолів, ладують мортиру,3 а найпобожніші та найхоробріші стрибають, незважаючи на люту холоднечу, в ополонку і приймають хрещення, як приймав його наш Господь...

Минуло небагато часу, наш провідник вийшов у повному вояцькому обладунку гуцулів: коротка, з грубого полотна чиста сорочка, вишита барвистими квітами, без комірця, скріплена коло шиї мідною пряжкою, сягала йому лише до стегон, тож при кожному русі по обидва боки оббитого мідними клепками пояса, прозирало засмагле тіло. Широкі сині полотняні штани були зав'язані поверх червоних шкар-петів-гамашів, зграбні ноги озуті в постоли із сирої шкіри. Поверх, наче далман, він накинув яскраво-червоного, оздобленого синіми шнурами, сердака. Могутні груди захищали, мов римським панциром, перетягнуті навхрест чотири широкі з наклепаними металевими бляшками ремені.

За чересом стирчали пістолі та схожий на кинджал ніж, на маленьких ланцюжках звисали свинячі міхурі, наповнені угорським тютюном, маленька дерев'яна люлька з мідною кришечкою та кресало. Через праве плече висіла картата торба, тайстра, а через ліве — порохівниця, оздоблена мідними цвяшками та кістю, на грудях красувався великий мідний хрест. Рушницю опришок закинув за спину, широкополу прикрашену мідними ґудзиками, бляшками та орлиним пір'ям крисаню насунув на чоло, у правиці тримав топір, гостре лезо якого погрозливо зблискувало.

— Ах, як розкішно виглядає це вбрання! — вигукнула юна полька. — Як по-рицарськи! — і вона заходилася обмацувати порохівницю та ланцюжки, а панна Лодойска тим часом шанобливо відступила назад.

— Як жахливо, — пробурмотіла вона, не зводячи очей з червоних гамашів гуцула. — Але ж як романтично! Справжнє розбійницьке вбрання. Ну хіба ж не видається, ніби він щойно брів у крові?

Вона вхопила його руку, даремне намагаючись добачити у його коротких пальцях ознак жорстокости, швидко вилізла на лавку позад опришка. Він і кліпнути оком не встиг, як вона вже заходилася коло його голови.

— Ось який він! — вигукнула тріумфально. — Гора!

— Що-шо? — перепитав хірург приголомшено.

3. Невелика гармата.

— Інстинкт убивати, — відказала романтична дама по-французькому і охоплена патосом спустилася на долівку. — Ви, напевно, убили багатьох людей? — запитала вона, аж здригнувшись, колишнього розбійника.

Опришко не зронив і слова, мовчки вийшов надвір.

— Добрих три десятки, — взяв замість нього слово хірург. — Та їх урешті й ніхто не лічив.

— Terrible! Vraiment terrible! І з отим убивцею ми вибираємося на наш променад! Mon Dieu!*

У дворі вже іржали маленькі чорні гуцульські коники і били в землю копитами, які ніколи не знали підків, аж іскри летіли! Ані сліду тої худизни, шо характерна для наших рівнинних коней, навпаки, стрункі, мов арабські скакуни, та моторні, і водночас вгодовані та лискучі, от тільки гриви та хвости по-корсиканському кошлаті, але меткі, як вогонь, добрі й надійні.

Мій вороний також стояв там, як завжди привітний, мало що не усміхається, з великими очима та роздутими ніздрями, вуха нашорошив уперед, зацікавлено розглядаючи чуже кінське товариство. Він привітав мене глухим форканням і звійнув своїм довгим розкішним хвостом. Ми сіли на коней. Опришок спершу підсадив у сідло обох дам і професора, підтягнув кожному стремена, а тоді й сам скочив на спину свого вірного й випробуваного товариша, ще раз кинув оком на хату та на молоду жінку на порозі й гукнув:

— Ну то з Богом!

Малий Мінда їхав попереду на своєму чорному коникові з вогнистими очима, більше схожому на кота. Ми — за ним.

Наш загін — я з рушницею та до зубів озброєний опришок — на чолі, мій козачок на нашому Сивкові з кривою шаблею при боці замикав кавалькаду, а ще — дами, капелан, хірург у своєму незмінному плащі і передусім професор, який у своєму капелюсі нагадував плантатора, з сачками, бляшанкою для збору трав, що скидалася на дуло гармати. Це було трохи схоже на єгипетську експедицію, і мені мимоволі згадалася команда: "Учених та напівучених — досередини!"4

Коли ми, простуючи на південь, виїхали із затемненої густими смереками ущелини і звернули у широку, оточену височенними буками долину, перед нами відкрилася панорама

* Жахливо. Справді жахливо... Боже мій, фр.

4. Вчені, що супроводжували єгипетську армію Наполеона, та осли, на яких вони їхали.

високих гір в усій своїй урочистості та сумовитій могутності. Від величних гірських обрисів, від темно-зелених тисячолітніх пралісів,

стрімких покресаних ущелинами скал, що здіймалися аж до хмар і вселяли побожний трепет, віяло вічністю.

І що ближче ми під'їжджали поміж низьких густозарос-лих пагорбів, то стрімкіше виростали перед нами карпатські хребти, не заслонені блакитним серпанком передгір'я, помережані узворами вони майже вертикально здіймалися з рівнини і випростовували нам назустріч голі, майже позбавлені рослинности скелі, шо видавалися удвічі вищими, аніж насправді.

У густій синій далечі виднілися їхні гострі й вуглуваті обриси, обрамлені вузькою темною оксамитовою стрічкою смерек та ялиць, шо у своїй урочистій однотонності скидалися на понищений світовою пожежею, затягнений густим димом велетенський фортечний мур Циклопа, з поросли мохом руїн якого стирчали угору, мов стовпи, високі гірські вершини. Трьома грізними зубцями далеко вивищилася понад своїми двадцятьма сімома товаришами Чорногора, схожа на чорну вежу покинутого велетенського замку. Ця похмура темна стіна тільки де-не-де була помережана блискучими ниточками струмків та водоспадів, а високо угорі, над білими смужками снігу, мерехтів у сонячному промінні тонкий прозорий серпанок хмар.

Невгамовна маленька полька весело вовтузилася у сідлі, сміялася й співала, а панна Лодойска та єгипетський професор виливали своє захоплення в потоці слів.

— Яка безмежна Господня велич!.. Merveilleux!*.. Admirable!**. Грандіозно!.. Неймовірно!.. Sans pareille!..*** Чудо природи!.. Хоч малюй! Направду, хоч малюй!.. Як Ви можете залишатися таким незворушним, пане Захер-Мазох?

Опришок спокійно натоптав свою файку, викресав вогню і шматочком тліючої губки, від якої пішов приємний гіркуватий запах, підпалив вишуканий жовтий тютюн з Чеґету.

Ми швидко піднімалися угору поміж порослих мохом та папороттю, наче затягнених зеленою сніддю, уламків скель, які, здавалося, скотилися з гір до нас, уділ. Маленькі гуцульські коники пішли галопом по воді та по ріні, перестрибуючи гострі камені, аж професорові раз у раз доводилося хапатися руками за гриву свого скакуна. Обабіч від нас височіли крислаті буки, наче форпости великого лісу, напинаючи над нашими головами широкий зелений дах. Здавалося, їхні дупласті стовбури позіхали нам просто в обличчя, якось

*Чудово! "Блискуче! '"Незрівнянно!

знічев'я і байдуже. Розкішні дерева сходилися усе тісніше й тісніше і врешті безкраїй праліс прийняв нас у своє лоно.

Важкий гіркуватий дух обценьками стиснув груди, нас оповила глибока холодна тінь та вільгість. Грізно випиналися з клаптів туману голі сірі скелі, побагрянені сходом сонця, ніби охоплені полум'ям. Монотонно й сумно співали невидимі гірські потоки, і дятел монотонно стукав дзьобом по дереві, у тому моторошному стукоті вчувалося гупання молотка, котрим забивають цвяхи в домовині...

Зимовий ранок у Мерані незрівнянно привітніший. Гірський котлован, долини, переповнені рожевим світлом, зелено-багряні ліси піднімаються угору схилами, на яких де-не-де видніються хатини, прикрашені тонкою різьбою. Гостроверхі гори, укутані білим снігом, який святково мерехтить на сонці, чітко вимальовуються на тлі синього безхмарного прозорого неба. Могутньо і приязно сяє сонце. Маленькі синички з блискучими груденятами без угаву метушаться на темно-зеленому гіллі дерев понад берегом, щось собі насвистуючи. То тут, то там теплі золоті промені виманять на світ Божий зелену ящірку; вона вилазить на камінь і гріється, сторожко піднявши голівку. У хащах лавру та плюща виспівує зяблик. Вікна будинків заломлюють сонячні промені, наче збільшувані скельця. Усюди виблискують перли талої води. З кінчиків трав уздовж потічка звисають поодинокі крижані краплини,

вигойдуються і виблискують, ніби діаманти. Усе наче створене для того, щоб звеселити людське серце.

Якщо в Альпах, навіть при всій їхній неприступності та могутності, над усіма верхами і долами панує веселість, приязність та спокій, то нашим Карпатам, як і нашому народові властива глибока, мовчазна й невимовна туга, якась певна дикість, предвічна поганська велич; їхня похмура маєстатичність, здається, намагається нас пригнітити й розчавити, щоб потім з іще більшою силою вознести над важкою задушливою землею.

У віковічному пралісі, який оточує нас зусібіч, царює незайманка-природа.

Широке гілля, густе листя прадавніх буків та велетів-дубів переплелося між собою, утворивши гігантське склепіння; пронизане сонячними променями, воно, наче коштовне склепіння палаців із арабських казок, мерехтить зеленим смарагдом, тремтить від глухого таємничого шуму, мов від звуків органу.

Поміж брунатними стовбурами, схожими на могутні гранітні блоки, нап'явся моріжок, гладкий, мов хустка. Що далі ми заходили, то вище, барвистіше і казковіше випиналися з трави незнані квіти, зела та кущі. Ліщина, малина й ожина від ледь чутного ранкового леготу привітно махали нам, мов добрим друзям, своїми зеленими руками. Великі метелики тріпотіли в повітрі крильцями, мов вишитими орієнтальними візерунками. Сонце волокло свою тугу золотаво-зелену сіть по травах, ягодах, ядучо-червоних лишайниках; його сяйво стікало вниз по стовбурах і внизувало блискотливими краплями широкі чаші папороті й мох, між якими звинно переплiталися широкі, вузлуваті, поморщені корені дерев.

Звабні лілії колихалися віддалік на поверхні болота, вкритого, немов зеленим малахітом, округлим серцеподібним листям латаття та ряскою.

Глухарі важко й галасливо злетіли у повітря.

Час від часу з нашої стежки сповзала у сухе торішнє листя гадюка, сичала, звивалася в клубок і за якусь мить зникала з очей.

Жодної співочої пташки, жодного привітного світлого голосочку.

Граціозними стрибками помчала догори молодим буком білочка, сердито настовбурчивши руду шерсть та густого хвоста, заховалася між листям і зорила на нас із-за гілляки своїми кругленькими чорними блискучими очицями.

Широкий прохолодний лісовий потічок, що котився поміж гострих каменів почерез великі білі валуни, мурмочучи і скімлячи, приєднався до нас. Він вийшов нам назустріч, однак ми простували угору, до його витоків, а він ніс свої води у долину, до моря. Маленька бабка спинилася перепочити на замшілому камені, що лежав посеред потоку, наче заселений жучками, комарами та мушками острівець. Бабка зметнула хвостиком, пробігла кілька крочків, киваючи чорною голівкою, врешті злетіла й подалася вслід за мерехтливим сріблом хвиль.

Посеред крихітної сонячної галявинки, проламаної у лісових хащах бурею, височіло всохле дерево, вкрите, мов лускою, світлими рештками кори. На ньому виднілося кілька глибоких чорних дупел, з яких долинало безугавне підозріле гудіння — м'яка заспокійлива мелодія.

Старий опришок притримав коня

— То великий рій диких бджіл, — мовив він, уважно оглядаючи струхлявілий стовбур.

Це була повчальна для нас, людей, гра: маленькі створіння літали туди й сюди, тріпотіли над полонинськими квітами, які далеко навсібіч розсилали свої пахощі, висмоктували з них нектар; довгою вервечкою,

мов робітники на будові, підлітали до вузьких входів свого вулика, принося-чи запашні взятки. Усе це робилося в поспіху, навіть з нетерпінням, без хвильки спочинку, без байдикування, а глибоке поважне гудіння вулика заохочувало усіх інших до старанности та працьовитости.

Яка могутня воля, яка одностайність, яке єднання незчисленних крихітних живих істот для великої спільної мети...

Далі дорогою нам трапилося нагромадження замшілих кам'яних уламків, наче вал, насипаний людськими руками.

— Не інакше, як розбійницьке лігво, — проспівала флейтовим голосочком панна Лодойска. — Ах, як поетично!

— Не розбійницьке це лігво, а лисове, — відповів, доброзичливо усміхаючись, опришок. Він змусив свого коня підійти впритул до споруди, аж зашкряботів пісок і посипалося каміняччя, й заглянув досередини.

— Пішов десь на гульки, — сказав за хвилю. — У нього саме пора женячки, скоро буде справляти весілля. Не так давно я бачив, як він ніжився зі своїм серденьком при місячному світлі.

Об'їхавши замок Лиса Микити, ми почали спускатися до Черемошу, який котив свої води поміж струнких вільх та мокрих чагарів, зелено-сріблясто пінився, закручувався вирами, з плюскотом викидаючи на поверхню білі бульбашки. Вузька кладка без поруч з хитких ялицевих стовбурів, яку підтримували тонкі стовпи, була перекинута через ріку. На превеликий жах дам, котрі здійняли вереск, та професора, який непорушно, із заплющеними очима, мов мертвий ідол, закаменів у сідлі, коні впевнено ступили на місток, не залишивши нам ані хвильки на роздуми. Десь неподалік почулися жалібні і водночас здивовані згуки одуда.

Піднявшись на протилежний берег, ми потрапили у царство хвойного лісу. Поміж струнких смерек мерехтіли червоняві стовбури сосен, трохи вище велетенські ялиці утворювали похмурі нефи з високим склепінням, немов у гігантському храмі. Те склепіння не пропускало ані промінчика, тут панував м'який присмерк. Із потрісканої кори дерев витікала смола, жовта, мов мед. Пронизлива вільгість пройняла мене до кісток. Усе довкола було оповите таємничою темрявою та предвічною тишею, глибокою й непорушною. Тут не співали птахи, не чутно було навіть шарудіння гадюки, жодного згуку не долинало ні з верхів'їв, ані з-під ніг; зелене віття дерев, темне й нерухоме, нависало над нами, навіть опала глиця не шерхотіла під копитами наших коней, бо звологла й перетліла.

Безмежний сум від глибочезної самоти, невтішної пустки огорнув мене, відчуття смерти та й не тільки її. Здавалося, ми забрели туди, де ще й не починалося життя, де ще ніхто не чув теплого биття серця...

Он клаптик блакиті. Як звеселіла душа!

Високо вгорі витав беркут, спокійно, з широко розпростертими темними крильми. Він теж не рухався; здавалося, повітря само легко підтримувало й несло його.

Тільки час від часу потріскане каміняччя просвітлювало похмуру гущавину. Поодинокі ялиці висотою до ста, ста п'ятдесяти, а то й двохсот футів випиналися верхівками з-понад лісу, огорнені немов хмаринками диму ранковим туманом.

Праворуч раптом розверзлося темне провалля, по дні якого летів нестримний бурхливий карпатський потік, викидаючи білу шуму на чорні стіни, перекочуючи та вергаючи біле каміння, щоб, потім вирвавшись на ясний світ, сховати своє іскристе зелене полум'я під валунами. Розтрощений блискавкою стовбур, наче шлагбаум, перекрив стежку. Наші коні перестрибнули його одним скоком.

Трохи згодом, збоку від нас, з'явилася світла прогалина — колись буря повалила тут ліс. Ніби на полі бою з доісторичних часів біліли тут нагромаджені кістяки дерев. Обламаний під корінь велетень звалився долі, його усохла голова хрускотіла під ногами коней.

За кілька сотень кроків старий опришок показав нам зарослу плющем, барвінком та афинами,5 встелену моховим килимом печеру у скелі, одну з тих, у яких за повір'ями живуть злі й добрі демони, давні поганські боги нашого народу.

Старий перехрестився і пришпорив коня. Геть звідси!

Ми їхали ще якийсь час, коли зненацька важку тишу пралісу перервав незвичний шум. То не було шелестіння гілок, ані жеботіння потічка, а усе голосніший сердитий гул, шо раптом вибухнув гуркотливим громом. Ялиці враз розступилися, і ми побачили водоспад, що спадав зі скелі. Наші коні самі стали.

Незрівнянна гра!

Могутній потік, що у своєму падінні мінився від темно-зеленого смарагду до білосніжної білизни, перестрибував сотні приступок, рвався на шмаття гострими виступами скелі, летів униз, розсипаючись дрібнесенькими білими перлами та сріблястими іскорками. Папороть у зріст людини росла обабіч потоку, дряпалася догори схилом і тремтіла під легким вітерцем. Усе тут дихало свіжою прохолодою і волого блищало.

У гурті стрункіх вільх, чиї верхівки світлим острівцем пли-ли в морі темних ялиць, співала пташка, розтуляла дзьобика

5 Афипи — чорниці.

й вигравала наче флейта, раз у раз настовбурчуючи пір'ячко на червоних грудях. Панна Лодойска емоційно ворушила устами, але ніхто не розумів її, ніхто не чув і пта-шиного співу. Усе поглинув могутній монотонний рев.

Опришок підняв топір. Ми рушили далі.

Поволі розгорталася перед нами неприступна камениста панорама гір, схожа на понівечений, обмитий хвилями берег великого моря. Світло дня лягло то тут, то там поміж сірими тінями, куші спалахнули м'яким зеленим вогнем. У цьому святочному палахкотливому сяєві сонця усі речі мов плавали у металевому полиску, а сірі вершини гір увінчалися золотими коронами.

Чорний прямовисний карпатський хребет громадився на захід від нас, а з південного боку відкрилася привітна долина, обрамлена в золотавій далині синьою смужкою лісу.

Ясний передзвін маленьких дзвіночків десь на зеленій полонині повідомив про близьку присутність людського житла.

Понад темними верхівками дерев неподалік виблискував хрест.

Повз нас пройшла кавалькада з двадцяти коней, навантажених шкірами. Коні бадьоро ступали один за одним, двоє гуцулів, затиснувши у зубах файки, крокували за ними. У жодного з них не було в руках батога, ніхто не підганяв тварин окриками. Гуцульські коні не потребують цього.

Усе далі й далі відступала назад чорна стіна хвойного лісу, лагідно муркотячи, до нас знову приєднався Черемош, на квітучих пасовиськах де-не-де виднілися поодинокі вівці та корови, урешті з'явилася й ціла череда.

Ураз зелена заслона відслонилася, перед нами лежало розділене срібною стрічкою річечки довге гуцульське село Гринява.

Кожна невеличка ґражда стояла собі зосібна на узвишші, відокремлена від інших багатьма моргами лугу, лісу та саду, оточена з чотирьох боків частоколом, наче муром, без вікон, без коминів, обернена на схід.

Дим здіймався від усіх дахів сизими стовпами просто в небо.

Посеред села стояла складена зрубом церква з п'ятьма округлими блискучими банями, збудована у візантійському стилі, однак незрівнянно його перевершивши.

Нам назустріч виїхала на коні молодиця, у синій сукняній спідниці та в багато вишитому кептарі, чорне волосся сховане під високо укладену хустку, з веретеном у руках.

— Слава Ісусу Христу!

— Слава навіки Богу!

За якийсь час до нас долинув згук пострілу, відбився від скель багатоголосою луною, потім ще один...

М'які тужні звуки трембіти, лютий собачий гавкіт — ми у селі...

Після щедрого почастунку у хаті отамана, де наші львівські дами скуштували кулеші та вареників, ми продовжили подорож у тому самому порядку, що й перше, однак тепер дуже квапилися, аби добратися до полонини Балтагул ще до заходу сонця.

Стежка стала вузькою, прямовисні скелі підпирали її з обох боків, тож наш караван змушений був простувати вервечкою, один за одним. Час від часу з одного боку від стежки зяяли глибокі темні урвища, з яких тягнуло холодною вільгістю, а шлях нам нерідко перетинали повалені струхлявілі стовбури та вивітрені валуни.

Гірські хребти простиралися перед нами у своїй сумовитій величі. Ми ближче піднялися до сонця, яке дотепер ховалося за чорними скелями, і воно обернуло до нас свій вогненний диск, його промені відбивалися від блискучих, гладких, ніби відшліфованих скелястих стін, а від квітів, трав, кущів та усілякого зела здіймався вогкий і теплий, запашний дух, поволі пронизував неворухке повітря, воно, здавалося, також вигрівалося на сонечку.

У глибоких ущелинах, які ніколи не покидала тінь, білів сніг.

Подекуди у закаменілому мертвому лоні гір розчімхува-лася ущелина, а з неї стриміли високі смереки, майже сягаючи нас своїми чорними верхівками, з глибіні долинав приглушений урочистий гул потоку, або ж відкривалася широка долина з шовковистими зеленими травами, сірими ґраждами якогось загубленого гуцульського присілка та візантійськими банями сільської церкви.

Беркути витали над нами, стрімко здіймаючись угору, до сонця.

Одного разу нам на шляху трапилася поросла мохом та виткими рослинами скеля, що нависла над стежкою, наче тріумфальна арка часів римських цезарів, і коли ми вийшли з-під неї, перед нами, праворуч і ліворуч, з'явилися широкі зелені схили, усіяні квітами, мов мережані барвистими цяточками. Де-не-де паслися довгошерсті вівці, корови та коні. Пастухи гасали туіїи й сюди на чорних кониках, завертаючи череду. Кози повидряпувалися аж на скелі, на запаморочливу висоту, і скубали там пашу. Час од часу вітер доносив протяжні звуки' трембіти та веселий передзвін овечих скли-канчиків...

Коли ми підійшли ближче, виразно почули голоси пастухів, які скликали своїх вівчурів: "Гей, Бетаре! Марсе! Плутоне!", та блеяння овець. Якщо ж на щедрих зелених узгір'ях стрічалися дві череди, пастухи з обох боків починали трубіти в роги та палити з рушниць, і луна подесятерювала ті згуки, аж здавалося, що це у жорстокому бою зійшлися дві ворожі армії.

Десь під вечір ми вийшли стежкою, що вилася по буйно-трав'ї, на округлу, п'ять тисяч футів заввишки, гору Балтаґул поблизу угорського кордону, на розкішному плато якої розпростерлася полонина — мета нашої подорожі. Схожа вона була на нап'ятий зелений оксамит, що мінився смарагдовим полиском, море високої, у людський зріст, трави мерехтіло й накочувалося хвилями, казковим різнобарв'ям вигравали квіти. Вершники, здавалося, пливли тим повноводдям зелені, вівці ж поринали з головою, а навколо тремтів серпанком важкий солодкий духмян та золотаве тепле повітря.

На голому скелястому клапті землі стояла стая, обгороджена тином, схожа на замок з частоколом, сіра викладена з каменів та вимита дощами хижа з низьким дахом, з нагромадженим зверху каміняччям, щоб не рознесло її вітром та негодою.

Перед стаєю горіла величезна ватра, яку пастухи склали зі смерекових колод. Полум'я, весело й затишно потріскуючи, здіймалося аж до неба.

Загледівши нас, вівчарі зі стаї побігли нам назустріч, хтось затрембітав, наче збираючи військо для наступу, інші розрядили в повітря свої пістолі та рушниці. Ми також почали палити з рушниць, опришок зіскочив з коня, щоб сердечно привітатися з ватажком. Геть усі пастухи носили плетені постоли, широкі гачі, чорні прошмальцовані сорочки, щоб не жерли комарі, чорні сердаки, перекинуті через плече, та широкополі крисані. Зусібіч долинав передзвін скликанчиків, вигуки, спів, блеяння овець. Вівці голосно хрумтіли пашею в такому поспіху, ніби мали завдання ще нині спасти геть усю полонину. Мале біле ягня з

ніжною рожевою рийкою на тоненьких ніжках блеяло час від часу, мов капризне дитя. Потім опустилося на коліна, щипнуло кілька стебел, переминаючи їх губами, лягло собі у траву, то тут, то там скубаючи пашу та кличучи маму, однак без жодної спроби поворухнутися, та враз зірвалося на рівні ноги, підскоком побігло до старої вівці і тицьнулося мордочкою у вим'я, а матір тим часом самовдоволено метляла куцим хвостом. Професор обстукував скелі.

— Шукаєте, певно, равлів? — по-змовницьки нахилившись, поцікавився хірург, як науковець у науковця.

— Це вапняки перехідного періоду, у них не буває ска-менілостей, — відповів професор недбало. — Нижче залягає прадавній піщаник, а ще далі — граніт.

— Ага! Правда, правда!

Та коли професор наткнувся на коров'ячу паляницю, його тріумф, на превелике здивування гуцулів, не мав меж. Він гарячково заходився порпатися у ній в пошуках жуків. У стаї ватажко разом з моїм козачком та з допомогою дам готував бануш, — зварену на сметані кулешу — й смажив пстругів, яких парубки наловили у струмку неподалік. Коли усе було готове, ми посідали споживати вечерю під відкритим синім небом. А опісля, знайшовши зручне місце, звідки було видно усю околицю, вмостилися відпочивати на м'якій, наче перина, траві. Могутній згук трембіти закликав пастухів доїти отари. Ніби солдати на алярм звідусіль до загону збіглися вівці і юрмилися тепер, штовхаючи одна одну. Кілька баранів гордо стиналися у бою рогами. Малі ягнята голосно блеяли і гралися, мов діти, а їхні матері ніжно помекували та намагалися повилизувати своїх нащадків.

Неподалік у повітрі завис орел.

— Поціль у нього, старий розбійнику! — усміхаючись, підбадьорив опришка ватажко. — Як буде так кружляти над нашою стаєю, то ще біди накличе.

Опришок задумливо глянув на гордого птаха. Та враз звідкись від землі спалахнула блискавиця й полетіла у небо, луна покотила горами грім пострілу. То один з вівчарів вихопився вперед і вистрілив зі своєї рушниці.

— А щоб тебе Перун побив! — скрикнув спересердя опришок, та відразу ж перехрестився.

Якусь мить орел навіть не зворухнувся, а тоді широко змахнув крилами і поволі почав підніматися усе вище й вище, понад хмари.

На полонині поволі догоряв день, а в долах уже давно запала глупа ніч. Сірий важкий присмерк, наче хвиля припливу, піднімався вгору, накочувався на нас, загрожуючи затопити, легкий туман поплив услід за призахідним сонцем і позолотів у йогр останніх променях.

У долинах, під нашими ногами, лежали глибокі нічні тіні, прірви зяяли чорним бездонням, і лише верхівки гір усе ще купалися у веселому рожевому світлі.

Уже зовсім споночіло, коли ми підвелися і рушили до стаї. Над горами сіялося м'яке зоряне сяйво. Кулики пролітали повз нас, сови сторожко й сумно пугикали в яругах.

Раптом щось схоже на велику тінь майнуло нам назустріч, шугнуло до ніг опришка, який ішов попереду, тричі знялося вгору і знов упало долі й тричі скрикнуло, мов новонароджене дитя. Ми стерпли. Стало моторошно, дами перехрестилися, ніхто не зронив ані слова.

Після третього скрику старий опришок підніс руку, ніби благословляючи, й виразно проказав глибоким поважним голосом: "Хрещу тебе во ім'я Отця і Сина і Святого Духа. Амінь."

Тієї ж миті з'ява зникла і довкола запанувала тиша.

— Що то було? — запитала панна Лодойска, нервово цокаючи зубами. — Якесь застереження?

— Це сова, — сухо зауважив природознавець.

— Хіба Ви не чули, як воно тричі крикнуло: "Охрести мене! Охрести мене! Охрести мене!" — мовив із спокійною переконаністю опришок.

— То шо ж то було?

— Загублена душа.

— Що?! — перепитала Лола.

— Дитя, яке померло нехрещене і потім неприкаяно блукало поміж небом і землею— Що сім років з'являється воно своїм батькам, родичам або й просто звичайним християнам і вимагає охрестити його.

— Ви охрестили його?

— Так, охрестив цю загублену душу, — з побожним трепетом у голосі відказав опришок. — Тепер вона віднайде спокій.

— А я гадаю, шо Ви охрестили сову! — вигукнув роздратовано професор.

— Так, часом вони з'являються в образі сови, це правда, — опришкова віра була непохитною. — То як гадаєте, — мовив далі неквапно, — переночуємо у стаї, а рано-вранці рушимо у Чорногору.

Ми увійшли до хижі, де вже позбиралися усі вівчарі, тільки двоє сторожів лишилися надворі. Посеред стаї було велике довгасте ватрище, там горів вогонь, який принесли пастухи з рідних домівок у долині. Тут, на висоті п'яти тисяч футів над рівнем моря, його підтримуватимуть аж до того часу, як усю череду поженуть знову вниз, від 15 травня аж до 15 серпня. Якби ця священна ватра згасла, прийшла би біда, так вірили гуцули.

Між маленькими віконцями висів образ святого Мико-лая. Уздовж стін стояли широкі дерев'яні лави, на долівці натрушено соломи. Усе обставлено дуже по-спартанському.

Ми сіли на лави. Окрім священного вогню, шо палахкотів у ватрищі та червоних відсвітів ватри надворі, перед стаєю, світла більше не було.

Якийсь час усі мовчали, панувала цілковита тиша, тільки дрова потріскували та стиха зітхала файка опришка.

Раптом загавкав пес, далі другий. Шалений хрипкий гавкіт та людські голоси зближалися до стаї. Ватажко поволі підвівся.

На порозі у примарному світлі ватри постала надзвичайно дивна з'ява.

Струнка дівчина, якоїсь дикої первісної вроди, здивовано дивилася на нас своїми великими чорними очима. Вона, як звіря, зблиснула білими зубами, які дуже вирізнялися на тлі засмаглого обличчя, аж мороз поза шкіру пішов. Кривавo-червона вовняна спідниця, біла вишита сорочка, короткий, вивернений хутром назовні овечий кептар підкреслювали її звабливі набубнявілі, наче бруньки, форми. Вона стояла босоніж, з

топірцем у жилавій руці, в оточенні кошлатих фавнових голів, які погрожували й насміхалися над нами водночас, а на руках — маленьке чорне бісеня з тендітними ріжками.

Дами скрикнули.

— Не бійтеся, — заговорив ватажко, співчутливо усміхаючись. — Це добра дівчина, вона пасе тут у горах своїх кіз. Ну, Атанко, чого ти шукаєш у нашій стороні?

— Притулку,— відповіла пастушка. — Для мене і моїх кіз. Ватажко знову усміхнувся.

— Так, так, в околиці розпочалося полювання не на жарт.

— Та ж не хочете, аби мене і мою череду роздерли вовки, — мовила вона спокійно.

— Та вже ж не хочемо, — згодився ватажко. — Залишайся з нами.

— А мої кози?

— Най переночують у череді.

— Але маленькі найби зосталися зо мною, — попросила стиха. — Надворі так холодно.

— Добре, добре.

Атанка на якусь хвилю зникла в темряві, а тоді увійшла до стаї у супроводі трьох козенят, четверте ж, ніби кохане дитя, тримаючи на ру*лх. Вона оглянула нас усіх по черзі, сіла на солому і ніжно пригорнула чорне козенятко до грудей. Решта козенят, схожих на

маленьких гномиків, — двоє білих, а одне брунатне, — сполошено брикали по стаї, то вистрибували на лавки, то мало не оступалися у вогонь, знову сахалися, плутаючись у сіні.

— Може б наші любі гості чогось скуштували? — почав ватажко. — Принеси, Сильвестре, найкращого молока.

Один з пастухів уніс досередини бербеницю, інший запалив смоляну скіпку і причепив її над ватрищем.

— Щоб мене грім побив! — нараз сердито скрикнув ватажко, поглянувши на молоко. — Усе скисло. Закладаюся, шо то дід6 усе поробив. Ну, начувайся!

— Негаразд, не подумавши, винуватити в усьому діда, — втрутився опришок.

— Той може помститися, — вигукнув малий Мінда.

— Що ти про це знаєш? — відказав ватажко.

— Немало, неньку, — гарячкував малий. — Це — чоловічок, десь фут заввишки, з великою головою, довгою сивою бородою та волоссям, і живе він у бузинових хащах.

— Хіба ти його бачив, хлопче?

— Не бачив, — відповів парубійко поважно, — але чув, що він завжди помагає в господарстві, доки його хтось не розгніває.

— Так воно є, — підтвердив опришко. — Ми його добре спізнали з нашими кіньми та коровами.

— Ну то хай вже, — мовив ватажко з притиском, озирнувшись по стаї. — Якщо вже він прийшов і є тут серед нас, то хай собі залишається, ми не маємо на нього зла і приймемо його за гостя. Але якщо він псутиме молоко і робитиме шкоду, без усякої на те причини, то на Святвечір я його замовлю чарами і добре почастую підпаленою соломою та й вижену з хати, навіть якби мені самому довелося скакати через святвечірню ватру.

Глузливий смішок з темного кутка стаї був відповіддю на ватажкову мову.

— Чи Ви чули? — прошепотів хлопчик.

— То коза, — спробував пояснити професор.

— Дід то був, — з докором повернувся до нього один з вівчарів.

— Смійся! — вигукнув ватажко. — Але ти знаєш, розмова з нами коротка.

Знову запала тиша. Атанка сумно потупила очі.

— Ви не бачили Ґреґора? — запитала врешті опришка майже байдуже, не підводячи погляду. — Уже тиждень, як зник.

— Ні, його я не бачив. А ти потерпаєш за нього?

— Нещастя чигають на мисливця, — пробурмотіла похмуро молода пастушка. — А там, угорі, мавки...

— Чи цей Ґреґор твій коханий? — співчутливо запитала Лола бідну дівчину, яка засоромлено мовчала. — То бажаю тобі усілякого шастя. Ти гарна дівчина.

Атанка здригнулася, помітивши на собі прискіпливий погляд польки, і гостро сплюнула набік.

6. Дід — добрий дух, охоронець домашнього вогнища.

— Що то має означати? — скрикнула панянка ображено.

— Вона хоче застерегтися від уроків, — пояснив з усміхом капелан. — Бо Ви похвалили її вроду і побажали їй щастя. А окрім того, у Вас великі чорні очі, таким наш народ приписує відьомську силу; від погляду чорних очей діти й тварини можуть заслабнути, жінки втратити свою красу, любов і щастя підуть з димом. Такими чарами, й самі того не відаючи, можуть володіти добрі люди, без лихих намірів.

Знову на якийсь час запала тиша. Раптом звідкись з далечі почувся пронизливий свист, йому вторували протяжні звуки трембіти, меланхолійна, гарна аж до моторошности мелодія, а до неї долучилася батярська шалена опришків-ська пісня про красеня-легіня...

Ще при перших звуках пісні Атанка підвелася. Усе в ній напружено вслухалося.

— Чуєш? — запитав тихо ватажко.

— Це розбійники? — схвилювалися дами.

Ще голосніше задзвеніла розбійницька пісня, глибокий сильний чоловічий голос співав зовсім поряд. А тоді до стаї у супроводі великого чорного пса увійшов молодий стрункий гуцул з вродливим обличчям та безстрашним поглядом, у коричневому кептарі та штанях, крисаня прикрашена орлиним пір'ям, на оздобленому блискучими бляшками чересі — порохівниця з оленячого рогу, у руці — рушниця й то-пір, убита косуля на спині. То був Ґреґор, мисливець.

Досить незвично було спостерігати, як привіталися закохані, з якоюсь ніжною сором'язливістю, на яку здатний тільки наш народ.7 Дівчина стояла з потупленим поглядом.

— Доброго вечора, Атанко, — заговорив парубок.

— Добре, шо ти тут, Ґрегоре, — мовила Атанка. Вони навіть не торкнулися одне одного.

Ґреґор показав нам застрелену косулю, яка, як і всі тутешні тварини, була набагато меншою за розмірами від західноєвропейських; я й сам колись уполював сарну в Альпах поблизу Зальцбургу. Але наша косуля перевершує альпійську граційністю та проворністю. Потім леґінь сів на лавку поруч з пастушкою, вони стиха розмовляли й цього разу уже трималися за руки. Пастухи ж тим часом роздмухали ватру перед стаєю.

— Добре, що Ви підтримуєте ватру, — сказав Ґреґор. — По сусідству з'явився ведмідь. Я сам бачив його сліди та

7. Дивовижно, шо у нашій багатющій народній творчості, у незчисленних казках, приказках, легендах та піснях, записаних дослідниками чи й в таких, які збереглися тільки в усній народній творчості, ніколи не стрінеш фривольности, не кажучи уже про відверто непристойні речі.

роздряпані кігтями дерева. Йому може спасти на думку відвідати й вас.

— То вогонь перед стаєю призначений для того, аби відстрашувати диких звірів, — зауважив професор.

— Маєте рацію, пане, — підтвердив мисливець. — Хоча ведмідь не надто його боїться, більше рушниці та собак. Та й взагалі, це досить-

таки хитра і смілива істота, однак добродушна. Тільки голод змушує ведмедя, як і людей, до грабунку, розбою та вбивства.

— Правда Ваша, — мовив задумливо опришок.

— А як його вполювати? — допитувався професор.

— Правду кажучи, — відповів Ґреґор, — я ще жодного не вбив. Це дуже непросто. У нас є двоє ведмежатників, Лео Скомачук та Андрій Бегачук, які за останні вісім років застрелили дев'ять ведмедів. Скомачук робить так: бере дві кулі, надрізає кожну навхрест і кладе їх у свячену воду на час служби Божої у церкві, а сам сповідається і вечеряє. Тоді заладовує обидві кулі в одну люфу і вирушає з Богом. Ще ні разу донині не схибив.

— Такою кулею Штефан убив Довбуша, — додав згодом й ніби злякався власних слів, глянув скоса на старого опришка, але той байдуже сидів собі, тож Ґреґор заспокоївся.

— Довбуша? — скрикнув професор. — Того розбійника?

— То був гордий лицар, — заперечив Ґреґор.

— Народ склав пісню про нього, — втрутився я. — Чудову пісню, яка пронизує аж до кісток. У тебе добрий голос, Ґрегоре, заспівай нам.

Парубок підвів погляд на опришка, мовби просив дозволу у старого.

— Та вже співай, — кивнув Микола.

Ґреґор звів очі до стелі і заспівав тужливим гарним голосом:

Гей, чи чули, люди добрі, перед ким то звірі стинуть, А за ким то молодиш, а за ким дівчата гинуть? То наш Довбуш. наша слава, то капітан на Підгір'ї, Красний, красний, як царевич, двадцять років ще й чотири.

Ясна нічка в Чорногорі, світить місяць з звіздочками, З легінями тисяч двісті квапить Довбуш облазами. "Що розкажеш, пан капітан? Чи палити, чи рубати. Чи якому королеві Кажеш голов з в'язів зняти?"

"Вража голов не пропаде, заки руська не застила. Але красна, красна Дзвінка до вечірки запросила" *

Опришок сидів, охопивши голову обома руками, прислухався до співу, а сльози котилися йому з очей.

— О, молодеча пора! — пробурмотів він. — Священна війна! Де ті відважні, гарні, героїчні часи?

Усі глянули на нього. Ґрегор не наважувався співати далі.

— Чому не співаєш, легіню? — запитав за хвилю старий, обертаючись до хлопця.

Ґрегор промовчав.

— Так-так, шановні добродії, — підвівся опришок. — Це

— історія, яку молодь знає лише з переказів. Тепер настав кращий, людяніший час, а тоді нам не залишалося нічого іншого, як страждати, боронитися й боротися, вести страшну війну. Тішився, якщо обминула тебе смерть, про спокійне життя та чисту совість ніхто навіть і не думав. Але молоді не мали б миру, який мають зараз, не мали б роботи своїм рукам та статків, не мали б нічого ні для дому, ні для серця, якби ми не боролися, не проливали свою кров, не страждали за них. Та все ж,

повірте мені, на жодні скарби у світі я не проміняв би ту пору, пору страждань, війни, мужности, пору мужів, які не відали страху, героїв, святої вірности й приязні.

Старий знову поринув у тужну задуму.

— А зараз уже немає розбійників? — запитала панна Лодойска, порушивши мовчанку.

— Розбійників? — опришок зневажливо стенув плечима.

— Бундючні вискочні та пройдисвіти, які хіба що здатні почистити кишені мандрівникові, такі трапляються час від часу. Але справжніх розбійників я не бачив з 1848 року.

— А кого Ви тоді називали справжніми розбійниками? — не вгавав професор.

— Людей відважних, — відповів задумливо старий, — які йшли в гори не заради здобичі, не зі скупости, як євреї, яких гнала в гори ненависть до гнобителів народу та любов до свободи.

— Щось подібне я чую вперше, — здивувався професор.

— Розкажіть нам, якщо Ваша ласка, про опришків.

— У всіх горах, та що там — у цілому світі ніхто не знає більше про це, аніж Ви, — підлещувалася маленька вродлива полька. — Дозвольте нам послухати.

* Автор зробив довільний переспів балади Ю. Фсдьковича "Довбуш" — прим, перскл.

— Та що там розповідати, — відмахнувся опришок. — Нічого веселого... страшна й кривава історія, — і він умовк.

— Але ж просимо Вас...

— Так, так, ми усі.

— Розкажіть, вуйку, — попросив і собі Ґреґор. — Ми також охоче послухаємо. Тож для гуцула, як повітря, — розповіді про війни, битви та опришків.

— Ну, якщо панове наполягають, — і старий почав набивати свою маленьку файку угорським тютюном з Чегету, — то розповім вам з Божою поміччю.

Ми зручно вмостилися і завмерли в очікуванні, затамувавши подих, бо ж який русин8 не любить оповідати історії чи слухати оповідки! Деякий час було тихо, тільки священний вогонь потріскував посеред стаї, потім старий опришок глибоко зітхнув, тричі значуще кивнув головою і почав.

Отож, любі панове, Ви б хотіли дізнатися, хто такі були опришки, як вони боролися, жили та й лягли кістьми. Прошу ласкаво зважити на те, що я не вчена людина і не зможу викласти усе з такою достовірністю, як це робиться у книжках з історії. Але я є одним з тих, хто сам, закинувши рушницю на плече, провадив війну у горах і можу сказати: усе я бачив своїми очима і чув на власні вуха. Ото й усе.

Тож слухайте. Не раз бачив, як гойдався на шибениці чийсь син, що був бравим вояком і доброю людиною. Ви здивуєтеся і подумаєте собі, старий розбійник захоче зараз виправдати свої криваві вчинки. Але не судіть завчасно.

Бачте, шановні добродії, не наша то справа читати книжки. Ми, селяни, не читаємо, зате розповідаємо один одному історію та легенди, які передаються від діда до внука і про які не вичитаєш у жодній книжці.

Коли, скажімо, у давні часи якийсь син доброї матері визнавався на зброї, йшов у світ шукати пригод і забирав не раз життя й маєток іншого, то його називали рицарем; королі й царі увішували його золотими ланцами. Нині ж таких називають розбійниками, а якщо й підносять їм ланцюги, то залізні, або й мотузку накидають на шию.

8. Тут слід зазначити, шо малороси, українці, є властиво русинами (чи русичами) (у Південній Росії. Східній Галичині, Буковині, Угорщині), а великороси є тільки похідною від них гілкою (для порівняння: американці й англійці). Найдавніша руська література була українською. Тому наш селянин шс й тепер з гордістю величає себе "русином", а великоросів називає "московитами"

Той відважний герой виїжджав на вороному рисакові і залишав свій замок та багатство, ми ж були бідаками, найзлиденнішими з усіх, і брали у руки зброю не задля красного шеляга, а задля свободи. Бо хто ж то, власне, опришок? "Опришок" здавна означало "бунтівник". А хто ж ми, як не бунтівники.

Багато сотень років тому не було багатих, усі були рівні, землероби й пастухи, народ сам вибирав своїх суддів, не існувало у світі війни. Так розповідали мої діло. Тоді прийшли німці на білих кораблях, а поляки верхи на чорних конях, а з ними у нашому краю з'явилася й шляхта, прийшли князі, яким мусила належати вся земля. Дідо розказували мені також, шо колись ми мали своїх князів у Києві, Володимирі та Галичі, та потім потрапили у ярмо до польської корони. Польська шляхта гнобила й визискувала наш народ, пан звелів упрягти селянина в плуг, щоб не мордувати своїх коней. А ще міг його убити зовсім безкарно. Тоді таке траплялося. Зневірені гнули шию в ярмі, а мужні й хоробрі лицарі сідали на коней і мчали у степи, на Дон та Дніпро. Той, хто не мав коня,

ховався у болотах, лісах та передусім у горах. Коли втікачів стало більше, вони розпочали війну, аби кривавo помститися своїм поневолювачам. У придонських та придніпровських степах їх називали козаками, а тих, хто залишився у болотах, лісах чи подався у гори нарекли гайдамаками та опришками.

Напевно, Ви чули про селянина Муху, шановні панове, який зібрав у нашому краї понад десять тисяч селян і ма-сакрував шляхту. Ото він і був гайдамакою-бунтівником.

А Богдан Хмельницький, якому чигиринський староста забрав маєток та дружину, і який даремно шукав справедливости у польських судах та у польського короля, подався до козаків і не в одній битві громив шляхту. Цей герой Хмельницький, про якого ше й нині співають пісні, також був бунтівником!

А Пугачов, мої злоті панове, перед яким тремтіла цариця Катерина, який хотів зробити усіх рівними й вільними, зламати рабські кайдани, і якого потім возили повсюди у клітці, наче дикого звіра? Пугачов також був бунтівником!

А бунтівники на Великій Україні, герої Умані, які поклали шаблями п'ятдесятитисячне польське військо, прибивали шляхту цвяхами на воротях, кидали у вогонь, а коли роботи стало надто багато, вони сотнями заривали їх по шию у землю і стинали голови, наче косою збіжжя. То також були гайдамаки!

Коли ж ми стали цісарськими підданими, десь з сотню років тому, — про це також розповідали мені дідо — польське жахіття скінчилося, але ще існувала паншина, ще свистів батіг мандатора над нашими головами, ще збиткувалися євреї над нашими церквами, ще тривала війна у горах, але вже не така кривава й безпощадна.

Отак воно було, саме так. Гайдамаки були тими сміливцями, для яких, як і для козаків, свобода була дорожчою за шмат грунту, жінку та дітей, які провадили війну у горах, війну селян проти багачів, пригноблених проти гнобителів, бідних і нещасних проти багатих та щасливих. Це правда — ми пускали червоних півнів на панських дворах, прибивали шляхтичів, наче шулік та сов, на дверях стодоли, прив'язували їх до дерев та запихали головами у мурашник. Усе це було, ніде правди діти.

А вони? Що робили вони? Вони забирали у нас землю, змушували працювати на себе, наче худобу, били нас палицями, забивали у наші душі, так би мовити, повагу до себе, крали у нас наших дружин, якщо вони були гарними, ключі наших церков здавали в оренду євреям, тож у неділю нам доводилося платити за вхід, ніби в театрі. Усе це вони робили з нами. Тож серед нас з'явилися мужі, котрі б любіше дали повісити себе, аніж терпіли б побої. Розумієте мене тепер?

Тоді, десь перед 1848 роком, вважалося ганьбою не бути гайдамакою, опришком, розбійником.

Та й нині ще... але ліпше про це я помовчу....

Немає більше визиску та панщини, хвала за це Богові, але бідних і далі більше, аніж багатих. Якщо хтось голодує і зірве плід у чужому саду, то одразу ж стане злодієм, злочинцем, так ніби Бог створив цю землю не для всіх однаково! Якщо ж хтось візьме собі у лісі цурпалок і виріже з нього порохівницю, або потягне жмут соломи, щоби сплести бриля, то це вже щось інше, ніхто не заперечить, що річ, зроблена власними руками, належить йому. Але ж усе, шо росте, літає і повзає, усе це створив Бог для всіх, і якщо хтось відрізає шмат землі тільки для себе, то це страшенно несправедливо, вважаю я.9 Земля була вільною у давні часи, а через власність на неї прийшли у світ злидні. Кожен, хто їсть, жаліє шматка хліба іншому. Диво, що ще ніхто не забрав собі у власність повітря, яким ми дихаємо, і не

9. Точку зору Шопенгауера. шо власність створюється тільки власною працею, лесь на підсвідомому рівні поділяють мої земляки. За отой наївний комуністичний світогляд дорікають моєму народові. Нема потреби зачиняти перед українцем двері хати, бо він вважає великим гріхом привласнити собі чужі гроші чи чужий одяг, але зовсім не відчуває докорів сумління, рубаючи дерева чи полюючи на дичину у чужому лісі, випасаючи худобу на чужому лузі продав його чи не здав у оренду іншому. І це правда, мої любі панове, хоч і як дико звучить. Жадібність зродилася тільки з появою власности, вона потьмарює радість життя тому, хто її здобуває, і тому, хто намагається її утримати. Злодійство, розбій та обман виникли саме так і плекають їх ті, хто володіє маєтками, котрі згодом переходять у спадок від батька синові.

Якщо хтось доробився до статків старанністю та працею, то хай би вже так і було, але як можна дозволити, щоб син, котрий все життя провів у веселощах та безтурботності, палець об палець не вдаривши, користав із тих статків, що здобув батько своїм потом та мозолями на руках?

Щастя, шо майже кожен, кому дісталося багатство у спадок, невдовзі розтринькує все добро, а якщо якась дещиця й зосталася після сина, то решту пустить за вітром онук. Бо людина шанує тільки те, що здобуває власними зусиллями, і шобільше мусить вона боротися за те, недосипляючи ночами, то більше шанує.

Багатство є причиною іще одного гріха. Якщо твій батько був заможним чоловіком, то тебе долає спокуса стати неробою та лайдаком. Бо ж тобі нічого не бракуватиме, люди схилятимуться в поклоні, знявши шапки, коли ти проїжджатимеш повз них бричкою, запряженою четвериком лискучих вгодованих коней. Якщо ж ти дитя бідних батьків, то судилася тобі тільки мука, одна думка, як утриматися при житті, тяжко, аж до болю в кістках, гаруючи. Та непосильна праця не порятує тебе; повертаєшся ввечері стомлений, голодний, притрушений пилом чи сажею, мокрий від поту, хай той піт навіть і прикрашає тебе, як бравого солдата його рубці від ран, ніхто на тебе й не подивиться, а на твоє

привітання ледь кивне головою, — така собі милостиня приязности, якщо хочете. Відверто зневажати тебе ніхто не зважиться, о ні, бо ж їм потрібна праця твоїх рук.

Працюй, не покладаючи рук, кажуть. Але що то поможе, коли ти не є господарем своїх сил, коли вони належать тому, хто кидає тобі платню, як собаці обсмоктану кістку, а сам користає з результатів твого труду. Багатство — то усе, за нього можеш купити собі розкіш та втіху, доброчесність і працю! Усе тоді належить тобі, а злидареві — нічого, він — твій раб, що йому його свобода, ти купуєш її у нього!

Дозвольте мені, шановні добродії, відкрити Вам очі, як несправедливо розподіляється земля. Один володіє маєтком, майже королівським багатством, а в іншого — не так уже й багато землі, саме стільки, щоби змогли його там поховати. Якби Ви об'їхали, — у бричці чи верхи, як вже Вам до вподоби, — наш край, то побачили б величезні необроблені простори, або парк, закладений якимось графом, який не знає, що йому робити зі своїми десятьма тисячами моргів, — а це не рідкість у нас. А в іншому місці на одному морзі поля туляться три-чотири родини, і той клапоть землі ледве може прогодувати їх усіх. Але вони вважаються вільними людьми, мають право здобувати багатства, якщо їм того захочеться. Не вірте цьому. Бідність і рабство ходять в парі. Чи прикований ти кайданами до турецької галери, чи працюєш на фабриці, чи обробляєш панське поле — однаково. Якшо ж комусь із цих бідних рабів спаде на думку розірвати пута і вчинити насильство до тих, від кого він сам терпів насильство, залементують усі навколо: "На шибеницю розбійника!" А якшо добре подумати, то хіба інакше в давні часи приходили до багатства, хіба не через насильство, розбій та кровопролиття? Хіба не так само було за часів польського панування, сто років тому, коли мої діло були ще молодим парубком і бачили те все на власні очі? Ви нічого не чули про торги в так званих заїздах? Як же їх інакше назвати, як не розбійними, тільки розбійників там величали панами-добродіями і цілували поділ кунтуша. Сподобалося, скажімо, якомусь магнатові обійстя дрібного шляхтича, він йшов із загоном озброєних посіпак і проганяв власника. Тому шойноспеченому жебракові

не залишалося нічого іншого, як починати судовий процес проти можновладного розбійника.

Точніськo так, як кажу, було у старі часи, вбивства й розбій на усіх шляхах, сильний забирав, що йому до вподоби, а бідний мусив терпіти. Не минуло ще й сто років, скажу я Вам, як усі ці графи, князі та магнати, які тепер творять для бідних такі гарні закони, були розбійниками, розбійниками та й годі. А коли ці панове розбійники враз розбагатіли, то одразу ж заявили: віднині ніхто більше немає права грабувати! А хто зараз зважиться силою відняти маєток іншого, того — на шибеницю! Та хіба ж це означає, шо злидарі, котрі тепер уже стали сильнішими й відважнішими, змиряться з таким рішенням? Хіба зобов'язані ми покутувати за те, що наші предки мали замало відваги, ніж ті панове, котрі зараз, скупані в крові інших, кричать про несправедливість, коли у них хочуть відібрати назад хоч крихту награбованого?

Бути розбійником — це ганьба!

Але й не є за честь в очах більшости бути чесною людиною, якшо ти злидар. Від бідного відвертається увесь світ, як від розбійника. Чи посадите Ви жебрака за свій стіл поруч з оксамитовими дамами, котрі парляють по-французькому? Та ні. 1 навіть якшо він, припустімо, святий?

Також ні. Ми не можемо, абись знав, переносити й на дух твого запаху, любчику, він оскверпює наші носи, благовонний злочинець нам приємніший. Ми нічого не можемо вдіяти проти того, що наші носи такі чутливі. Вибачай!

То хіба не ліпше взяти рушницю на плечі та й податися в гори, де вільним житимеш і вільним помреш, аніж згинути в ярмі, як стара коняка, яку потім потягнуть на шкуродерню?

Уявіть, як поводить себе злодій або шахрай чи вбивця? Він грає перед Вами роль чесної людини, лізе до чужої кишені з виразом справного платника податків, або вбиває жертву, коли його ніхто не бачить, а тоді кличе на допомогу поліцію. Розбійник, який не хоче мати з Вами нічого спільного, не цікавиться Вашими справами, він зневажає Ваші закони, але й до суду не піде, коли хтось з Вас учинить йому якусь кривду. З Вами, іншими, він веде своєрідну війну і стріляє у Вас, як солдат, який не скаржиться, коли на його постріли відповідають також пострілами. Тому й кажу Вам, справедливо було убивати нас, відстрілювати, наче хижаків, але несправедливо вершити над нами суд чи вести на шибеницю, бо на війні не гоже судити й вішати ворога.

Поміркуйте над цим, шановне панство, і Ви нічим не зможете мені заперечити, жодним словом.

Правда Ваша, несправедливо проливати кров!

Звичайно, але усі ми ведемо свій родовід від Каїна, який пролив кров брата свого. Ми нічим не різнимося від нього. Якби було інакше, хіба ж велися би на світі війни?

Бог створив цей світ таким, яким він є, добре створив, на мою думку, тож справедливо так, як є; і якщо існують війни, мордерство та розбій, якщо один звір роздирає іншого, одна людина вбиває іншу, а один народ нищить інший народ, то усе відбувається з волі Божої. Бо якби Бог хотів, щоб було інакше, то було би інакше!

Нас приведено на світ і все на тому! Тепер самі собі давайте раду. Гризіться як гризуться звірі, поневолюйте інших, позбавляйте їх повітря та світла, як у лісовій хащі одне дерево затінює друге, аж доки те не впаде від браку простору. І не говоріть про релігію, про те, що — добре, а шо — зле. Найлютіший голод. А шо кажуть заповіді: не убий, не вкради, не свідчи фальшиво проти ближнього свого, не побажай дому ближнього свого, не побажай жони ближнього свого і усього того, що

той ближній має! Цих заповідей немає у святій книзі Господа, їх не прочитаєш ні на блакитних небесах, ні у воді, ані на землі.

Усюди панує одне правило: мусиш убити! Усі ж інші заповіді писані багатими для бідних, ситими для голодних, щоб не ремствували на свої злидні.

Певно, Ви бачили павутину, сплетену павуком, яка вона гарна, тендітна, мов мереживо на сукні якоїсь благородної пані, але ж це не що інше, як знаряддя убивства. Хіба муха, що потрапили у тенета, має менше право на життя, аніж павук? Хіба шуліку, котрий хапає в пазурі й розриває на шматки жайворонка, що злетів у височінь співати хвалу Господу, не створив той самий Бог? Якби Бог не хотів, щоб муху убив павук, а жайворонка — шуліка, хіба створив би він павука і шуліку, або не дав їм інший прохарчунок, як вівцям та коням?

З цим боротися неможливо, так уже є. Усі живі істоти у світі живуть за кошт життя інших. Священики проповідують з амвона щось зовсім протилежне, але ж вони не сиділи з Господом Богом за одним столом.

Насправді усе так, як я кажу. Щоправда люди у своєму щоденному житті цього не помічають, бо більшість живе нинішнім днем, не загадуючи багато наперед. Однак деколи вночі, коли не спиться, в голову приходять такі розмаїті думки...

Нині люди уже не ведуть воєн і не проливають крови, зате вбивають одні одних векселями, відсотками, шахрайством, екзекуціями, і якщо хтось, не порушуючи букви закону, за допомогою суду, забере мій дім і мій ґрунт за несплату відсотків, хай би вже ліпше всадив мені ніж у груди. Усе б скінчилося тоді за одним махом, а то тиняєшся по життю і вмерти не годен, та й хіба це життя. Ви, потомки Каїна, стали мудрішими тепер у мистецтві усувати один одного зі свого шляху. Але не перетворюйте Ваше боягузтво та підступність на заповіді Божі!

І якщо хтось чинить відважно й відверто те, що Ви робите потай і під покровом ночі, не звинувачуйте його в порушенні світового порядку, встановленого Богом, бо той порядок — не що інше, як розбій та мордерство. Застрельте його, мов ведмедя, але не вихваляйте павука, ніби він слухняніше дотримується заповідей Божих, бо ловить своїх жертв у тендітну павутину! І не погрожуйте вічною карою, бо то не має нічого до речі! Кажу це Вам я, котрий немало побачив на своєму людському віку.

Ви так багато говорите про справедливість. Ліпше поговоріть про несправедливість. Це найважливіша з усіх заповідей Божих: "Кожен має право робити усе те, чим він не може образити або зашкодити іншому". Але ж цей закон не на Ваш смак. Справжнє право, на Вашу думку, тільке те, яке записане Вашою мовою і Вашими літерами.

Син Божий прийшов до Вас і мовив: "Я хочу звільнити Вас від смерти, яку приніс у світ Каїн". Він змилосердився над бідними і стражденними, але Ви потоптали його слова, зробили з них догму для бідного люду, а щоб легше було його поневолювати, почали проповідувати відмову від усього земного. Зробіть початок, Ви, у палацах, а ми підемо за Вами. Ми виросли у стражданнях та злиднях, нам нема чого втрачати, а Вам срібний посуд та шовки-оксамити дорожчі за любов, якої навчав нас Ісус Христос. Вам не потрібний мир, війна ж бо має свої переваги, то ж хай буде війна, нещадна, аж до кінця світу!

Та я щось базікаю та й базікаю. Хотів розповісти Вам про опришків, які боролися, жили й вмирали в горах. То з чого ж почати?

Певно, з пори моєї золотої юности, яка була радше свинцевою та залізною. Мій неньо був бідним гуцулом, а неня — бідною дівчиною з долини. Один Бог знає, як то їм спало на думку одружитися, але вони одружилися, і спершу їм навіть усміхалося щастя. Помер первий брат мого неня, і вони успадкували його ґрунт, один морґ лісу, тобто того місця, де був ліс, бо дерева ще брат вирубав і продав. Земля була всіяна цурпалками, поросла мохом та травою. Ні каменю навколо, ані

деревини. Як будуватися? Отож вони стояли й міркували над тим. їм хотілося мати свою хату, але ж з повітря та води ще ніхто не вибудував палацу. Почали вибирати землю, десь так кілька саженів у діаметрі. Саме настала осінь, збіжжя уже зібрали, тож батьки наламали стерні, вимішали з вибраною землею та водою, котру брали з недалекого потічка, і повиліплювали щось схоже на цеглу, яку потім сушили на сонці. Неня не раз мені про це розповідали. Із тих цеглин склали вони хатину, дах зробили із соломи, зібраної на полях, та з верболозу. Про вікна та двері не було чого й думати. Маленька дірка у стіні, через яку досередини заглядало сонце, та трохи більша, котра правила за вхід, — ото й уся розкіш. Потім вони сплели докупи вербові прутики, густо вимазали їх глиною і поставили посеред хижі — ось і піч. Комина не було, дим вільно знаходив собі вихід назовні через відчинені двері. З кількох більших цурпалків батько змайстрував дві низенькі лави, — чим не палац. А коли усе вже було готове, і перший вогонь запалахкотів у печі, мої батьки стояли посеред задимленої хижі і весело сміялися, тато навіть заспівав. Згодом вони взялися за викорчовування пеньків та коріняччя, а тоді почали обробляти землю. То було непросто. Батьки мали невеликого нужденного плуга, але не мали коня, жодної тяглової худібки. Але ж знаєте, селянин уміє собі зарадити, не боїться жодної чесної роботи. Отож батько дав себе впрягти в плуга, і мама орала ним, як конем. Вони вирощували жито, пшеницю та бульбу, скопали невелику грядку під ярину, посадили кілька фруктових дерев. Чого ше людині треба? Мої батьки й не здогадувалися, шо вони бідні. Свою нужду відчули щойно тоді, коли пішли діти. Отоді стало жити важче.

Я був найстаршим і мушу визнати, шо небагато радости приніс своїм батькам. Якийсь неспокій сидів у мені, справжня гуцульська кров давалася взнаки. Моє серце прагнуло свободи. Щойно зіп'явшись на ноги, я втікав з хати, гасав по горах, міг годинами лежати на спині, спостерігаючи, як пливуть по небі хмаринки, і думав собі при тому, що вони схожі на великі отари білих овечок або на розпростерте на сонці біле полотно. Тільки юна голова може щось таке вифантазувати. Я ловив сітями птахів, з гілля та листя майстрував для них хатки, тож у нашій оселі не змовкав пташиний спів, інших ловив сильцями для

спожитку, і мама смажила їх. Якось я навіть спіймав зайця, і вперше за довгий час знову побачив, як сміється батько.

Я став дорослим парубком, зо двадцять років мені було, серце моє не прагло дівчат, ні танців, ані співів, воно починало швидше битися, коли на очі мені потрапляла фузея або порохівниця.

— Я мушу мати рушницю, — сказав я одного дня.

— Рушницю? Звідки ж її взяти? — здивувався батько.

— Піду на жнива до пана.

— Добра думка.

Отож я подався в долину і працював у одного графа, допомагав жати, возити, молотити, а коли одержав своїх кілька грошів, поїхав до Коломиї, купив рушницю, порохівницю і все необхідне для відливання куль та й повернувся додому. Тепер мене уже не цікавив усякий дріб'язок, я полював на орлів, шулік, сарн та косуль, а взимку — на вовків та лисиць, якось застрелив рись, а потім врешті й ведмедя.

Десь на той час"я зустрів Аполонію Береценко, жінку багатого пана з Гриняви, справжню гуцулку, скажу я Вам. Жінка, як сам сатана, гарна, ставна, міцна й гордовита. Очі, чорні очі, пахкотіли вогнем, спопеляючи хлопові серце у грудях. Вона була прихильною до мене. З цим клопоту не було. Але ж вона була дружиною іншого. І що тут поробиш?

Мені бракувало рішучости, але вона вміла додати відваги своїм сріблястим сміхом. Найшаленіших коней вміла укоськати та об'їздити ця жінка-вогонь, то чого ж би то їй боятися свого чоловіка?

Вона запросила мене на відвідини, проте минуло чимало часу, перш ніж я зважився. Ви ж, певно, знаєте, що в нас у горах є звичай від Різдва

до Водохрещі веселитися з перебиранням, хлопці одягаються мудрецями зі Сходу, або видають себе за євреїв, жінок чи навіть одягають шкіру ведмедя або вовка.

Моя ненька зашила мене у ведмежу шкіру, я прихопив про всяк випадок рушницю і на другу святу вечерю подався до Гриняви. Зазирнувши через освітлене вікно до кімнати, побачив за столом Береценка з жінкою, вони споживали ковбаси, калачі та пили вино.

Я прихилив рушницю до одвірка, опустився на порозі на чотири ноги і почав страхітливо рикати. Береценко вискочив у сіни, побачив мене і став волати на поміч, бо прийняв мене за справжнього ведмедя. Він з переляку, наче вивірка, вилетів на стрих10 і квапно витягнув за собою нагору драбину. Хай би зжер собі ведмідь його жінку, він тільки й спромігся на те, аби помолитися за її бідну душу.

Але Аполонія не зрозуміла жарту, ця жінка готова була кинутися в бій хоч би й самим чортом. Не довго думаючи, вона вхопила гралі, обхопила ними мою шию і пригаратала до стіни, так що я й поворухнутися не міг.

— Гов, чоловічку, сходи вниз! — крикнула вона. — Я тримаю ведмедя, поможи його вбити!

І що, як Ви гадаєте, відповів на те бравий муж?

— Уміла ти ведмедя без мене спіймати, то без мене зумієш і вбити.

— Аполоніє, — прошепотів я. — Гарно ж Ви приймаєте своїх гостей. Це я.

Вона розреготалася і відпустила мене. За якийсь час, не чуючи більше гармидеру, чоловік Аполонії підсунувся до відчиненої ляди

стриху і вихилився, заглядаючи до кімнати. Отоді він і побачив, як ведмідь сидить поруч його жінки і наминає калачі.

— Аполоніє! — зарепетував він. — Що то має значити? Ведмідь сидить біля тебе, ніби так і годиться?

— То й що, що сидить?

— І не їсть тебе?

— Він їсть тільки твої калачі, чоловічку.

— Ах ти ж, відьмо! — знову зарепетував Береценко. — Я завжди казав, що ти відьма і літаєш до Києва на мітлі. Хай мені Бог простить! — він перехрестився і забився у куток стриху.

А ми мали час на розмови.

10. Піддашшя

Ми ще не раз розмовляли і згодом, при будь-якій нагоді, але шо з того? Аполонія була й залишалася власністю іншого. Я почав ненавидіти таких людей. Не досить, що він має обійстя, і грунт, і худобу, ще й володіє вродливою жінкою, а бідак, мов милостиню, змушений випрошувати поцілунки. Я робив усе, щоб не потрапляти їй на очі, тинявся скелястими урвиськами, наче сова, їв ягоди та гриз корінці, мов пустельник, і набирався розбійницької відваги. У селі, серед збілованих роботящих людей я ше почувався ягням, але у неприступних горах, поміж столітніх смерек, чиї темні верхівки не пропускали й промінчика світла у гущавину, приглядаючись до мурашок, які тягнули до мурашника здобич, равлика або якого жучка, і той повільно гинув у муках, приглядаючись до лиса, який душив зайця, чи до шуліки, який роздирав малу пташину, я сам собі здавався вовком, і серце моє ставало вовчим, а совість я позичав у орла.

Та мало ще було мені, певно, біди, настали гірші часи. Мої батьки постаріли і занедужали. Я закопав свою рушницю і пішов працювати, але це нічим не зарадило.

Ми не могли дати собі раду з податками. А свята церква також уміє витягти останню копійку з кишені. Новонароджену людину треба охрестити — плати гроші, хочеш одружитися — без грошей теж не можна, а щоби вмерти та й поховати, то й купи грошей не вистарчить. Померли мої неньо. Ми змушені були позичити гроші у єврея, аби заплатити священикові за панахиду. Ось так. Прийшов голодний, неврожайний рік, люди пекли вівсяний хліб, замішаний на землі. Урешті зайшло так далеко, що нам забрали грунт і хату. Неня так близько взяли усе до серця, аж вмерли. Вона поблагословила мене перед смертю, й сама не знаючи на яку справу мене благословляє. І ось лежала вона зі спокоєм на обличчі та м'яким усміхом довкола уст, тримаючи хрест у складених руках, і не було кому, окрім мене, поплакати біля її фобу, у хаті не зосталося ані гроша, щоб заплатити священикові та за похорон. Коли настала ніч, і я вже добре виплакався, узяв я на руки мертве тіло своєї нені і відніс до лісу, викопав могилу, покропив землю свяченою водою, поклав її без труни у яму і поховав. Важка й сумна то була робота. Поховав я її при ясному світлі зірок. А тоді відкопав рушницю, запанував її, підпалив з чотирьох боків нашу хижу та збіжжя на полі, коли ж язики полум'я звилися до неба, серце моє утішилося.

Я надумав податися в гори й стати опришком. Ех! подумав я, хоч похорони мої відбудуться задармо. Так, шановні добродії, я наважився вести війну з людьми. Чи може, якщо вже я народився бідним, то маю жити, як собака? Чи як віл, що усе своє життя тягне ярмо? Чого мені ще треба окрім, відважного серця та рушниці? А гори навколо — то мій палац. Що мені втрачати? Життя? Якщо для когось життя означає володіння гарним замком та вродливою жоною в оксамиті, то для нашого брата — це бідувати, бідувати, бідувати.

Ще тієї самої ночі я вирушив прямісінько до Довбуша, який тоді владарював у горах, наче сам король, кожен, хто мав що втрачати,

хрестився при згадці його імени, бо то був герой, не знайдеш іншого такого на землі, строгий суддя багачів та магнатів. Ось до цього Довбуша й подався тої ночі, коли поховав свою стару неню при ясному світлі зірок.

Довбуш ще у колисці мав незвичайну силу та міць, якою не могла похвалитися жодна людина до нього, та й після нього, за винятком хіба Самсона, про якого розповідається у Святому Письмі. Якось голодний вовк увірвався до хати його матері й скочив на немовля. Бідолашна жінка закричала й кинулася боронити свою дитину, готова пожертвувати собою, але це було зайвим. Довбуш обняв вовка своїми дитячими рученятами й задушив.

Іншого разу у віконце хатини хтось постукав. Мати підійшла до вікна й побачила двох жебраків, одягнених у лахміття старців, що стояли серед ночі та снігової хурделиці й просили прихистку. Мати їх охоче впустила до хати, накрила стіл, поставила на столі усе, чим хата була багата, ще й вибачалася, натрусила їм сіна, щоб було де лягти і просила не гребувати прийняттям. Тоді обидва старі злиденні жебраки усміхнулися, скинули з себе лахміття й постали перед нею у своїй небесній красі. Бідна жінка впала злякано перед ними на коліна. А один заговорив: " Я Син Божий, що прийшов, аби взяти на себе гріхи усіх людей". А інший мовив: "А я апостол Петро. За те, що ти нас так гарно прийняла, тоді як польський пан вигнав нас з дому, ще й собак спустив, попроси, що хочеш".

І Довбушева неня побажала, аби стара груша перед її хатою знову зацвіла й зазеленіла та родила влітку і взимку. Святий Петро вийшов із жінкою на подвір'я — там зеленіла стара груша, геть усипана чудовими плодами посеред зими.

Тоді знову заговорив Господь: "Я також виконаю твоє бажання. Кажи".

Бідна жінка попросила: "Аби ніхто не крав моїх груш, пане, дай дереву таку силу, щоб воно цупко тримало кожного, хто на нього видереться, а відпустило тільки з мого наказу".

Господь хухнув на грушу, так воно і сталося.

Знову постукало щось у вікно. Коли добра жінка відчинила двері, то побачила на порозі Смерть, правду кажу, живісіньку Смерть. Жінка злякалася не на жарт.

— Якщо ти прийшла за мною, то я мушу приготуватися.

— Ні, любонько, — відказала на те Смерть. — Я прийшла забрати хлопчика.

Бідна жінка заплакала, затремтіла усім тілом, а Смерть тим часом взяла дитину на руки і вже хотіла йти з ним геть, але Довбуш відважно почав боронитися, пручатися й кричати. Мати підбігла заспокоїти маля. Раптом Смерть помітила грушу й усміхнулася.

— О, — мовила вона. — Що за чудові грушки серед лютої зими.

— Ой, люба Смерте, з моїми старечими кістьми я вже не годна вилізти на дерево. Полізь і зірви одну грушку дитині, щоб вона заспокоїлася. І собі візьми скільки хочеш.

Смерть не довго роздумувала, віддала дитя матері, а сама подряпалася на дерево, наїлася грушок, нарвала з собою, та коли захотіла злізти, дерево її не відпустило, міцно тримало гілляччям, немов залізними руками.

— Попалася, голубонько, — зраділа матір. — Будеш сидіти там так довго, аж доки подаруєш вічне життя моєму синочкові.

Не про себе думала добра жінка, а про свою дитину.

Але Смерть і чути про те не хотіла, аби пощадити Дов-буша. Тоді жінка зайшла до хатини, а Смерть покинула на дереві на цілу ніч, і та стукотіла кістками від холоду, як калатало. А вранці Смерть уже готова була укласти мир з бідолашною жінкою.

— Вічне життя я нікому не можу подарувати, — сказала вона. — Але твого сина не візьме ні вогонь, ані вода, ні бартка, ані шабля, тільки замовлена куля. Згода?

Матір була задоволена такою обіцянкою і відпустила Смерть. Ось так, Довбуша не могли убити вогонь та вода, не брала ні бартка, ні шабля, ані звичайна куля.

Коли ж йому виповнилося двадцять літ, був він таким високим та ставним, що дивився на людей згори вниз, як церква дивиться своїми банями на хатки унизу, а як вже посилав свою кулю, то вона завжди потрапляла у ціль.

Тоді ше було так, що пани віддавали євреям в оренду церковні ключі. Якоїсь неділі прийшов наш Довбуш до церкви і побачив єврея з ключами за пасом, той торгувався з громадою про плату за вхід. Але бідні селяни не могли зібрати стільки, скільки вимагав Мошко. Священик уже стояв перед вівтарем, хор почав співати, тоді Довбуш вхопив єврея за пасок і сказав:

— Нам не потрібний ні ти, ані твої ключі, — і шпурнув його через церковний тин на копицю сіна. Той скотився вниз і погнав додому. Довбуш одним махом вийняв двері із завіс та й кинув їх услід євреєві. Так селяни зайшли до церкви, не сплачуючи євреєві мита.

Несправедливість чиновників, пихатість шляхти, жадібність євреїв, шо важким тягарем гнули додолу бідний народ, обурювали шире

Довбушеве серце. Він зібрав навколо себе найвідважніших та найшаленіших легінів і подався в гори, оголосивши війну поневолювачам.

Коли я його розшукав, Довбуш був уже отаманом усіх опришків та верховним суддею в Чорногорі. Він сидів на високій скелі з крисанею на голові, засмаглий на сонці, з чорними очима, погляд яких не кожен міг витримати. Його оточили колом товариші, хоробрі легіні, відважні опришки, а перед ним стояв гурт збілованих селян, які прийшли до нього шукати правди. Довбуш вислухав їх та усіх свідків і тільки кивнув головою.

Нарешті дійшла черга й до мене.

— Могутній ватажку, я — син чесних людей і сам чесний парубок. Нікому не зробив зла, але не одне витерпів. Мені не бракує сили та сміливости, ані любови до свободи. Прийми до свого гурту! Дуже прошу тебе!

Довбуш глянув на мене і мовчки кивнув, решта простягнули мені руки і почастували горілкою.

Так мене прийняли до ватаги, отак я і став опришком. Чимало я побачив та почув такого, що не доводилося бачити й чути нікому; не в одному карколомному нападі брав участь і не в одному кривавому побоїщі. Приклався до вчинків звитяжних та жорстоких, таких, які оспівуються у давніх піснях про селянського сина Іллю Муромця" та про Івана Грозного і його опричників.

Не було на землі людини, до якої не дотягнулася б справедлива рука нашого Довбуша, жоден монарх не мав такої могутности.

Один ксьондз, пихатий поляк, у Різдвяну ніч відігнав собаками від свого порога жебрака. Старий заблукав у хурделиці і замерз на смерть.

А за три дні Довбуш напав на плебанію, витяг ксьондза з хати, просто з обіймів кухарки, скажу я Вам, звелів йому роздягнутися, й поливав його, в чому мати народила, водою, аж доки бідака не застиг на

11. Селянський син Ілля Муромець — герой давньоруського циклу народних героїчних пісень, які ще й понині живуть у народних устах. Аналогами цих пісень є іспанські романси про Сіда та староанглійські балади про Робін Гуда.

бурульку. А тоді опришки виставили його перед входом до костелу, мов якусь статую. Писар князя Сапі ги наказав відлупцювати одного селянина за якийсь мізерний недогляд під час роботи, та так, що той уже не звівся на ноги. Зрозпачена вдова поскаржилася Довбушеві. Ватажко лиш кивнув головою. Не минуло й тижня, як тирана схопили опришки. Довбуш виповів йому усі його злочини, проте писареві вистарчило нахабства запропонувати отаманові гроші. Та що все золото світу для Довбуша! Він звелів прибити зухвальця між двома дошками і розпилити навпіл. То було жахливе видовисько, але якщо подумати, скільки зла вчинив той мерзенник, то будь-якої кари було б йому замало. Ще гірше повелося одному молодому магнатові. За його наказом слуги приволокли до маєтку дівчину з села, дуже гарну дівчину. її коханого, який спробував протестувати, віддали в рекрути — тоді це було міра покарання для бідних селян. У батька бідолашної дівчини забрав хату і грунт за те, що той спробував вступитися за доньку. А натішившись вдосталь, вигнав її геть. Дівчина подалася шукати справедливість до Довбуша. Пан був обережний, довго його не могли застати зненацька. Тоді Довбуш вирішив штурмувати маєток. Уночі ми оточили обійстя і почали палити з рушниць. Пан і його челядь вискочили з дому. То була справжня битва, убиті й поранені валялися довкола, а ми зариґлювали двері топірцями і не випустили з будинку жодної живої душі, яка ще там зоставалася.

Мандатора опришки прибили цвяхами на дверях стодоли, як капосну сову, а панських вірних слуг повішали на довколишніх деревах.

— Якби тирани не знаходили собі вірнопідданих кнехтів, то не було би й самих тиранів, — казав Довбуш.

Тому й було нам велено усіх повбивати. Пана ми прив'язали до кінського хвоста і поволочили за собою в гори. Під одним велетенським буком ми знайшли мурашник, заселений рудими мурашками. Довбуш звелів підвісити молодого магната до бука так, щоб той сягав головою верхівки мурашника, а скривджена дівчина обмазала його голову медом. Приваблені медом мурахи обліпили йому рот, вуха, очі і поволі зжерли. Жахлива смерть, але хіба він її не заслужив?

Траплялися й потішні історії. Єпископ галицький був страшенний скупердяй, загребущий до грошей та шахрай, якого ще світ не бачив. Отож наш Довбуш вирішив провідати його. Одного дня прийшли до єпископа двоє ченців з благословенної землі, попросилися до нього на аудієнцію, і їх прийняли. Єпископ сидів у м'якому кріслі в оточенні нижчих за рангом священиків. Ось один чернець і каже:

— Ти великий грішник, брате, бо п'єш з людей кров і гребеш їхні гроші, немов у нору борсук.

Єпископ здивувався і хотів прогнати ченців, та тут один з них вихопив два пістолі і гарикнув таким голосом, аж усім кров застигла у жилах:

— Я — Довбуш! Тепер ти знаєш, чого я прийшов?

Єпископ і ксьондзи попадали на коліна, а другий чернець, який також був опришком, зняв у єпископа з паска ключі і, доки Довбуш тримав їх під прицілом пістолів, приніс гроші. А ше єпископ мусив віддати їм свій одяг, і Довбуш з товаришем покинув місто в єпископському об-лаченні та у єпископській кареті. Довбуш поблагословив по дорозі зустрічних людей, варту на брамі і без пригод повернувся до табору.

Вояки ж об'їздили усі шляхи, шукаючи Довбуша в єпископському облаченні, а над вечір надибали самого єпископа і заарештували його.

— Нарешті ми тебе спіймали, розбійнику, негіднику!— тішилися вони.

Даремно переконував їх єпископ, що він не розбійник. Вояки потягнули його до коменданта. Той впізнав його преосвященство й відпустив з миром. А Довбуш, весело регочучи, поділив здобич поміж братчиками.

Так, шановні панове, панам, ксьондзам та багатим євреям велося тоді несолодко. Та ніколи й волосина не впала з голови чесного чоловіка, бідака чи цісарського службовця, бо цісар захищав селян і допомагав їм відстоювати справедливість, як лишень міг. Всемогутній же тільки Бог!

Якось задушливої літньої ночі, ближче до осени, ми розбили наш табір поблизу гори, що називалася Погане Місце. Великі ватри палали то тут, то там, ми лежали навколо, укрившись кожухами, спали або фали на сопілці чи дримбі. Наче ватри, у далекому небі палахкотіли зорі над нами, повітря повнилося, мов іскорками, світлячками, мерехтіли вони і у вологій траві. Час од часу чулася оприш-ківська пісня, шо аж за душу брала, а провалля луною підспівували її. Пугикали сови, зрідка гавкали наші вівчу-рі, безугавно витьохкували соловейки, так солодко, до болю солодко. Довбуш лежав на порослому мохом камені, мов на перині, і дивився у небо. Що він там бачив, годі сказати, але обличчя його проясніло. Золоті візерунки на темній ковдрі неба тішили його око.

Ось упала зірка.

Немов вогняний сніп пролетіла вона почерез небо, і темрява поглинула її, ніхто й заклинання не встиг проказати.

Довбуш глянув на нас.

— Хтось сказав заклинання? — запитав він. Усі мовчали.

— Тоді бути біді,— мовив ватажко. Летавиця ступила на землю і прийняла подобу людини, жінки.

— її легко пізнати, ватажку, — промовив один старий опришок. — По небаченій вроді та довгому золотому волоссі. А пізнаєш, зможеш оборонитися.

— Що вдієш проти тих чарів? — відказав Довбуш. — Летавиця має силу, супроти якої безпорадні прості смертні. Вона зваблює молодих дівчат та хлопців, приходить уночі і кого поцілує, той мусить умерти.

— Якщо б хтось промовив заклинання, — сказав інший опришок, — летюча зірка втратила б силу і не змогла перетворитися на людину.

Довбуш поринув у задуму.

Ледь засіріло, хмари перекочувалися над нами, наче хвилі моря. Пролунали постріли. Усі кинулися до зброї.

— На нас нападають, — закричали деякі. — Нас зрадили! Чути було свисти, гавкіт собак та протяжні звуки трембіти. Довбуш спокійно підвівся і підніс топір.

— Не лякайтеся, браття! Доки я ваш отаман, гори наші!

Постріли й справді стосувалися нас, але то були не солдати, які нас переслідували, а двоє селян із Космача, котрі розшукували Довбуша. Прийшли скаржитися.

Штефан, так називався один, мав молоду жінку і не хотів пускати її на панщину, сам відробляв за неї. Пан звелів йому привести жону на поле жати збіжжя, бо була вона вродлива і впала в око панові. Та коли Штефан знову прийшов сам, пан наказав упрягти його в ярмо і пригрозив наступного разу вилупцювати. Довбуш вислухав Штефана й уміхнувся.

Склалося так, шо той пан вирушив на полювання, селяни мали загнати йому сарну. Та ось непомітно відслонилося гілля, і з лісу вийшов Довбуш.

— Штефан поскаржився мені, — заговорив він. — Залиш його та його жінку у спокої, бо інакше так тебе відшмагаю, що душа до пекла проситиметься.

Пан прицілився в Довбуша.

— Ну, стріляй! — мовив Довбуш без страху. — Мене ніхто не годен застрелити.

Зухвалець таки стрелив, вцілив Довбушеві в груди, але куля тільки відскочила та й упала на землю. Довбуш засміявся.

— Бач, тобі мене не убити, то ж роби, як велю.

— Усе зроблю, як кажеш, — затремтів пан, мов осика.

Ще тієї самої ночі прийшов Довбуш у Космач до Ште-фана, аби сказати йому, шо вже нема чого боятися. Сказав так братчикам, але його щось мов чарами тягнуло глянути на Штефанову жінку, чи справді така гарна, як кажуть люди. Отож він постукав, і Штефан впустив його до хати, запросив до господи, збудив жінку і казав їй накрити стіл для високого гостя.

Довбуш сидів на лаві біля помальованої у зелений колір печі, коли увійшла Дзвінка Штефанова. Він лиш зітхнув і навіть слова не зміг мовити. А та усміхнулася й відкинула назад довге золотаве волосся, що скотилося по плечах, мов летюча зірка.

То була жінка, яку рідко коли побачиш, уродлива з довгим аж до землі волоссям, загорталася у нього, мов у золотий плаш. Була вона, наче сонце на небі, аж очам було боляче, дивлячись на неї. Дзвінка встала з ліжка і вийшла до гостя босоніж, тільки в одній спідниці. Отак стояла перед Довбушем, а він згадав собі летючу зірку і подумав, якщо це летавиця, то хай буде, шо має бути, хай навіть кров вип'є з тіла, хай змусить спинитися серце, хай цілує мене, скільки їй заманеться.

Незадовго після того Штефан пішов з іншими вівчарями на полонину. Якось Довбуш перестрів Дзвінку у темній гущавині лісу. Обоє були верхи, вона святково зодягнена, у червоній, наче кров, спідниці, білому кептарі, увішана коралями та дукачами. Поперед її коня бігли двоє великих білих псів. У сідлі вона не поступалася чоловікові, у руках мала канчук. Довбуш привітався з нею. Молодиця стримала коня і заходилася поправляти свою вишиту сорочку.

— Куди їдеш, Дзвінко Штефанова? — почав'Довбуш.

— Штефан на полонині, — відповіла. — Що маю робити? їду в Чегет на торговицю.

— Що б ти хотіла там купити? — запитав Довбуш. — Досить тобі захотіти, то прийшли б до тебе й самі царі з дарами.

— Та хотіла б, але хто ж мені шо привезе?

Довбуш замислився, а в ту мить у високості скрикнув орел і змахнув крилами, що мов срібло зблисли на сонці.

— Та й що врешті-решт можуть мені привезти? — продовжувала Дзвінка. — Низку коралів, хай навіть перлів, хустку, червоні чобітки? Що тут такого особливого? А мені хотілось би, як у тій казці, стати панею, шляхтянкою, жити у великому будинку з колонами та парадовими сходами. Я б стояла на сходах у кацабайці, які носять графині, з коштовним каміння на шиї, золоті персні на руках, червоні черевички на ногах, лаяла би й била слуг, забажала б собі королівського замку та бояр, які б мені прислуговували, на колінах би переді мною стояли, як перед царівною. Хотіла би стати богинею, покласти ноги на місяць, мов на срібний ослінчик, забажала б собі досягнути орла, шо витає у високості...

Щось ураз зблиснуло. То зблисла Довбушева рушниця, і до ніг красуні впав орел. Довбуш підняв його й простягнув Дзвінці, і орлина червона кров потекла по її пальцях. Вона завмерла і скоса поглядала на Довбуша.

З того часу Довбуша немов підмінили, з ніким не говорив, ніхто не бачив, аби він їв чи пив. Усі виправи на оборону справедливости були відкладені. Ватаг лежав осторонь від товаришів обличчям до землі, не приходив до нього сон ні вдень, ані вночі.

— Захворів, — казали одні.

— Любов палить йому серце, — казали інші.

Старі досвідчені мужі застерігали його. Не довіряй жодній жінці, ватажку, казали вони. Ліпше довірся тисячі чоловіків, аніж одній-єдиній жінці.

Та хіба то помогло? Хіба може уникнути людина своєї долі?

Знову прийшов Довбуш до Штефанової хати. Дзвінка сиділа вдома і пряла. Коли він увійшов, вона звела на нього здивований погляд і не рушилася з місця.

— Де Штефан? — запитав Довбуш.

— Нема вдома, — відказала молодиця. — Хіба не знаєш, шо він на полонині?

Довбуш мовчки сів на лаву під піччю.

— Ти до нього прийшов? — запитала Дзвінка за якусь хвилю. — То можеш іти собі, він не скоро повернеться. А якщо хочеш зостатися у мене, то я приготую тобі вечерю.

— Хочу зостатися у тебе.

— Не боїшся?

— Чого?

— Тих, хто тебе переслідує?

— Я не боюся нічого у світі.

Дзвінка підвелася і зготувала вечерю. Довбуш не зводив з неї очей і не міг досхочу надивитися на її вроду, на личко, осяяне полум'ям з печі. Коли вечеря була готова, господиня виставила на стіл, накритий білою скатертиною, пструг та м'ясо, молоко й мед, і сіла поруч Довбуша. Але Довбуш їжі навіть не торкнувся.

— Чому ти не їси? — запитала жінка.

— Не можу.

— Почекай, я принесу тобі вогню.

Вона взяла його люльку, підскочила до печі, швиденько вихопила з вогню жаринку і підпалила вишуканий жовтий тютюн із Чегету, а тоді передала люльку Довбушеві. Однак вона так і згасла у його руках. Він не їв, він не пив, він не курив, а тільки дивився на Дзвінку і лише згодом помітив, що вона з усієї сили дмухає на пальці.

— Що тобі? — запитав.

— Нічого!

— Ти попекла собі пальці, коли припалювала люльку.

— То й що?

— Твоя правда, коли обпалиш собі серце, болить зовсім не так.

— Хто би дурний був палити серце, досить уже й пальця. Але Довбуш узяв її пальці і вклав собі до рота, аби

остудити. Вона не перечила, а коли він за деякий час поцілував її руку, вона навіть бровою не повела.

— Дзвінко, — мовив Довбуш. — Я більше не витримаю.

— Що ти таке кажеш?

— Я б хотів, аби ти стала панею і стояла на сходах свого дому у кацабайці та червоних черевичках, я хотів би бути твоїм слугою, якого б ти могла бити та лаяти.

— Ото було б весело!

— Дзвінко, — продовжував Довбуш, — мені крається серце за тобою, вмирає від спраги, не може напитися твоєю красою. Так сарна не може досхочу напитися зі свіжого джерела, в якому скупалися сонце, місяць та зорі...

— То було б великим гріхом! Подумай про Бога, чоловіче... — мовила молодиця.

— Я думаю про Бога... — зітхнув молодий Довбуш. — Але ми прийшли на світ для гріха, а Бог є на світі, щоби змилосердитися над нами...

— Ну то во ім'я Бога я змилосерджуся над тобою, — мовила Дзвінка і рушила до покою, а Довбуш — за нею.

Вона сіла на скриню, накриту червоним сукном, і простягнула ніжку, як це робить наречена у шлюбну ніч, а відважний Довбуш уклякнув перед нею, скидаючи черевички...

Дзвінка не раз опісля приходила до нас ув гори відвідати Довбуша, на вороному коні, гарно вбрана. Він обдаровував її, мов султан. Ми перешіптувалися між собою, що добром це не скінчиться, що жінка із золотаво-рудим волоссям не хто інша, як летавиця, вона обплутала Довбуша золотими сітями, накинувши їх йому на плечі; вона — летюча зірка, шо манить його у бездонне провалля.

Дехто застерігав Довбуша, але він не зважав на них.

Він часто приходив до Дзвінки, а коли знав, що Штефан удома, то брав із собою нас і дівчат, приходили гарні молодиці з Космача, і ми танцювали. Євреї фали на басі, сопілці та цимбалах.

Штефан почав приглядатися до того, чого раніше не помічав. Він чув, як його жінка виспівувала коло печі. Він чув; як вона в саду, під зеленим склепінням фасолиння, закликала місяць, сонце та вітер, котрий чеше гори, привітати милого; і Штефан тільки хитав головою; аби привітати його не конче кликати місяць, і під його ногами не росли троянди. То шо ж то було?

І знову якось вона заспівали тужну пісню про коханого, а коли Штефан глипнув на неї з-під лоба не надто вдоволено, запитала:

— Хіба тобі не подобається пісня?

— Мені не подобається, — була відповідь.

Цей Штефан швендяв по селі, мов лунатик, кожний радо вступався йому з дороги, бо надто вже близько брав він усе собі до серця. А коли якось його дружина скрикнула уві сні, він одразу ж нахилився до неї, сподіваючись, що вона якимось словом зрадить себе. Вона лежала на спині, і її груди, здіймаючись та опускаючись, були схожі на біле шумовиння на гребені хвилі. Вона важко дихала. Урешті промовила: "Я кохаю тебе. Ходи до мене, мій друже!" А коли Штефан нахилився над нею, обвила його шию руками й зітхнула: "Довбуше! Соколе мій!" і поцілувала Штефана, та поцілунок той був, наче укус гадюки. Тепер Штефан знав усе. Він тихо вийшов надвір і гірко заплакав.

Дзвінка пишалася, мов пава, бо хоробрий Довбуш, перед яким тремтів увесь світ, скидав і одягав їй червоні черевички, — тепер у неї були червоні черевички, мов у якоїсь графині. Вона кохала Довбуша, але вона була жінкою. їй шкода було Штефана. Якось, коли Довбуш подався зі своїми товаришами геть з її господи, вона бачила, як Штефан стиснув кулаки і крикнув йому навздогін: "А щоб тебе понесло горами, а кости твої розкидало серед скель!" Однієї суботи вона заходилася коло Штефана, помила йому голову, зачесала кучері. Штефан не пручався, усе дозволив робити із собою, сидів, мов вирізьблений з дерева ідол, мов

дерев'яний кльоцок. Може, він оживе, якщо його скубнути за волосся, подумала собі Дзвінка, і шарпнула гребенем. Штефан, наче й не чув.

— Я смикнула за волосся, — мовила вона. — Тобі заболіло?

— Та що мені там волосся, якщо мені рвуть серце із грудей!

— Хто ж тобі рве серце?

— Ти!

— Та що ти кажеш, любчику! Як я можу тобі таке робити?

— Ти мені невірна, жінко!

— З ким же я тобі зраджую?

— З Довбушем. Чи, може, гадаєш, я сліпий?

— Та шо ти верзеш! — вигукнула гордовита жінка розлючено, бо їй залежало на власній честі. — Може, тобі присягнути?

— Присягнися, якщо можеш!

— Присягаюся, шо я тобі вірна, чоловіче!

— Присягнися на своїй душі, а не на камені! — крикнув Штефан і висмикнув камінь їй з-за пояса.12

Дзвінка смертельно зблідла.

— Присягай тепер. Вона мовчала.

— Упіймав я тебе на брехні?

— Добре, твоя правда, — безстрашно відказала гордовита жінка. — Ти змусив мене сказати правду, то й насолоджуйся нею, хоч якою гіркою вона є, ковтни її і вдусися. Так, я, твоя дружина, люблю Довбуша, і щоразу, коли тебе немає вдома, ми чудово проводимо час. Тепер тобі легше?

— Дай мені космацької'соли,13 жінко! Це порятує нас обох, — попросив Штефан.

Дзвінка пересмикнула плечима.

— Нащо? Ти й так мені не страшний. Не дай Боже, я запідозрю тебе у чомусь лихому... Варто мені мовити лиш слово, і тебе запхають головою у мурашину купу або розіпнуть на моїх же воротях. Але я тебе не боюся.

— Кажу тобі, жінко, шо застрелю Довбуша.

— Не зможеш, твоя куля навіть не поранить його. А опришки пов'яжуть тебе, і ти вмреш у важких муках.

— Нехай, зате ти не будеш мати мене за боягуза, — відказав Штефан.

— Ось таким ти мені подобаєшся, — мовила Дзвінка і сказала чисту правду. — Я люблю мужніх чоловіків! Зараз ти говориш, мов справжній опришок. Якби ти завжди був таким мужнім, я б ніколи не дозволила Довбушеві зняти з мене постоли. Ах! Якщо б ти зумів убити того, кого жодна куля не бере, оце було би!.. Але ти не годен цього зробити.

Штефан зціпив зуби і вийшов геть з хати. Він метався лісами, наче вовк у пошуках здобичі, а коли знесилений повернувся додому і впав, мов мертвий на ліжко, то не міг заснути.

12. Якщо гуцул або гуцулка хочуть дати неправдиву присягу, вони ховають за пояс камінь і подумки клянуться на камінь, віруючи, що так рятують свою душу від прокляття..

13. Отрута, що містить миш'як.

Ах! Як жінка вміє нас катувати!

Невдовзі Довбуш знову завітав до красуні Штефанової. Вона впізнала його свист і сказала до Штефана:

— Іди собі, Довбуш прийшов. Забирайся!

Штефан поплівся геть, виліз через вікно власної хати, а його жінка відчинила своєму любчикові двері його дому. Мимоволі Дзвінка постійно задумувалася над тим, чи має Довбуш якесь вразливе місце. Вона запопадливо пригощала його вином та хмільним медом, тулила в своїх обіймах, а коли Довбуш уже цілком захмелів від вина, меду та кохання, почала хитро його випитувати.

— Так мені сумно, любчику, — примовляла вона, — що колись таки прийде по мене смерть, а тебе, кажуть люди, смерть ніколи не візьме. А я так хотіла б жити і вмерти з тобою.

— Хто каже, що смерть мені не страшна, — відказав на те бравий Довбуш. — Я помру, як кожний смертний.

— То тобі теж не судилося вічне життя?

— Якшо хтось надріже хрест на кулі і посвятить її, то зуміє мене вбити, — признався Довбуш. — Не інакше.

Кажучи це, наш звитяжець і запідозрити не міг якоїсь каверзи.

— Та ти жартуєш!

— Які там жарти, жінко. Я кажу правду.

— Що ж буде зі мною, якщо комусь вдасться звести тебе зі світу?

— Станеш вельможною панею. Я закопав скарб, і після моєї смерти він стане твоїм.

— Як же я знайду той скарб?

— У Чорногорі, там ростуть три велетенські дуби, під ними лежать три камені, великі валуни. Зісунеш камені, відчинеш троє дверей, а за тими дверима — скарб.

Дзвінка обвила Довбуша білими руками.

— Ненько, — мовила вона, — чи Ви купали свого сина у медах, шо мені так солодко зціловувати його личко? О, любчику! Чи ти такий файний, чи то мені лиш так здається, але коло тебе сон до мене не йде. Я хочу націлувати тебе донесхочу, як соловейко надзьобується донесхочу ягід у садку.

Вона цілувала його, обвивши руками, мов гадюка.

Та коли Довбуш вийшов, Дзвінка помітила через вікно Штефанову тінь, — той сновигав довкола хати, — й свиснула йому, як свистять собаці.

Штефан увійшов і глипнув на Дзвінку, глипнув, мов заграючи, і їй знову стало шкода чоловіка, та водночас її не покидала думка про Довбушевий скарб. Вона уявляла себе вельможною панею, ось стоїть

вона на парадних сходах свого маєтку у розкішній кацабайці, лає та лупцює слуг. Уява більше хвилювала Ті, аніж Штефанова покора.

— То шо? Хочеш убити Довбуша? — почала вона.

— Якби моя воля! Але ж він неуразний, — відказав Штефан.

— Зате моя воля може все! — бундючилася жінка. — Довбуш житиме доти, доки я забажаю. І не довше.

— То дай мені його вбити.

— Так, Штефане, убий його, а тоді ми удвох викопаємо скарб.

— Ти знаєш, де закопаний скарб?

— Знаю.

— О, жінко, ти золото!

— Такого ти не сподівався від мене, хіба ні? — вигукнула Дзвінка. — Ти його застрелиш, але скарб належить мені. Я стану вельможною панею, носитиму кацабайку, як графиня, і матиму слуг, щонайменше сотню, а тобі буде дозволено їх лаяти та батожити, усіх сто, а я батожитиму тебе, мій любий Штефане.

— Лупцюй! — погодився Штефан. — Лише дозволь мені убити Довбуша.

— Він житиме тільки доти, доки я забажаю, — повторила Дзвінка.

Якийсь час вони мовчали, потім Дзвінка пішла до покою і гукнула звідти:

— Ходи, чоловіче, можеш скинути з мене черевички.

І Штефан, простак, недотепа, глупак, аж умлів, що йому знову дозволено доступитися до жінки.

Першої ночі Штефан відлив кулю, другої — вирізав на ній хрест, а на третю — поклав її у свячену воду в церкві і забрав під час служби Божої та й заладував у рушницю.

— Усе, кажи Довбушеві, хай приходить.

— Але чи поцілиш у нього? — запитала Дзвінка.

— Поцілю, покладися на мене.

Усе відбувалося, як я Вам оповідаю, бо я був при тому і бачив усе на власні очі.

На зеленій полонині стояв Довбуш молоденький, на топір підпирався й до хлопців-опришків гукав: "Гей, браття, уставайте, гарно й святочно вбирайтеся, бо йдемо сьогодні до Дзвінки, до Штефанової любої жінки і попросимо її ґречно, щоб усіх нас нині нагодувала вечерею!" Коли ми прийшли, уже спав вечір, і зірка стояла на небі, перша, друга чи третя, а Дзвінка з переляку замкнула" двері, Штефан причаївся на стриху з рушницею, готовий вистрелити, тільки-но Довбуш переступить поріг. Над хатою витав беркут.

— Бачиш, беркута, Довбуше? — мовив один старий опришок. — То погана прикмета. Повертай звідси геть, хоробрий, легіню!

Але Довбуш постукав у двері.

— Чи спиш, чи не спиш! — гукнув він. — Чи готуєш нам вечерю?

— Ще вечеря не готова, — відказала Дзвінка з-за дверей,

— бо Штефана нема вдома. Але скоро наготую такого, що здивую весь світ.

— То впусти нас.

— Ні.

— Впусти нас!

— Ні.

— Впусти нас, курво, бо висаджу двері!

— О, який нетерплячий, — сміялася пишна жінка. — Сім літ треба збирати силу, шоб виламати залізні замки на моїх тисових дверях.

Нагорі принишк, цілячись, Штефан. Довбуш став налягати на двері, замки подалися, ще й опришки прийшли на допомогу. Ось Довбуш зірвав двері із завіс, відхилив другі, а нагорі усе цілився й цілився Штефан.

— Повертайся назад! — крикнула Дзвінка своїм дзвінким голосом. — Повертайся!

— Що це ти тікаєш од мене, — промовляв Довбуш до неї, а вона побіліла, мов полотно. Нагорі стояв Штефан і цілився.

— Тут твоя смерть, повертай назад! — благала Дзвінка. У цю мить вистрілив Штефан.

Постріл пролунав, мов грім з ясного неба, і підтяв Довбуша. Він упав обличчям додолу, а з грудей стременем бухнула кров.

Опришки підскочили до нього й підняли його на руки. Довбуш не міг говорити лише кивнув рукою. Хлопці винесли його надвір й опустили на траву. Дзвінка впала йому на груди, заломлюючи руки, плачучи та ридаючи.

Урешті Довбуш здобувся на голос. Опришки зопалу рвалися підпалити хату, прибити Штефана на воротях, а підступну жінку кинути в полум'я.

Довбуш попросив тиші.

— Аби нікому й волосок з голови не впав, — мовив він.

— Хай буде по-моєму.

Потім глянув на золотоволосу жінку-красуню і похитав головою:

— Чого ридаєш тепер? Це ж ти усе підлаштувала. Не плач, йди геть! Ти мене зрадила. Для тебе заховані дві тисячі дукатів, то ж ти дістала плату сповна.

Ми стояли навколо, ніхто не важився й дихнути, так важко нам було на серці.

— Ходіть, мої тирі браття, — крикнув Довбуш. — Візьміть мене на топори й занесіть у Чорногору, бо тут навколо сама лише зрада.

Тож ми підняли його на топори і занесли в Чорногору.

Там, де росли три дуби, спинилися. Довбуш кивнув головою і врешті поволі мовив, бо говорити йому було уже важко:

— Підведіть мене під цим буком.

Ми підвели його, як він нам велів. Він стояв під великим старим зеленим буком, опираючись на рамена двох товаришів, його обличчя посіріло, немов земля, а кров стікала у зелений мох.

— Для усіх нас настав час розлуки, — вів він далі. — Я вмираю, браття, я вмираю. Поховайте мене тут, під буком, розділіть між собою гроші та й розходьтеся. Більше опришками ви не будете, бо бракує вам твердої руки. Розійдіться по світу! Немає у вас більше ватажка!

Так промовляв Довбуш, а ми стояли навколо нього й плакали.

Коли він умер, ми залишили його лежати під буком аж до заходу сонця. Скеля була йому ложем, а зброя — прикрасою. Після заходу сонця ми поховали його, як велить звичай у наших горах, поклали йому на груди золоту монету,14 поклали в гріб і його зброю, а тоді востаннє заграли карпатські трембіти над його узголів'ям, які так часто кликали до боротьби та перемоги, тепер вони звучали сумно і скорботно, гахнули залпи з усіх рушниць та пістолів, у могилу грудка за грудкою посипалася земля. Гори стояли в останніх червоних відсвітах призахідного сонця, верхів'я прадавніх дерев урочисто шелестіли, з півночі насувалася гроза, котилися чорні хмари, їх пронизували блискавиці, глухо рокотав далекий грім.

Так поховали ми Довбуша, опришка.

Потім поділили гроші і розбрелися, хто куди, проте не назавжди. Кожен обіцяв у день Довбушевої смерти прийти до його могили. Декого з тих, хто подався у долину, упізнали і кинули за грати. А ті, котрі не вибралися до Угорщини і не осіли там, повернулися в гори, вибудували

собі тут хати, або й далі жили по-старому, як опришки. Чимало хоробрих опришків зібралося за рік після Довбушевої смерти в умовлений день на Чорногорі, я теж був серед них. Що то була за зустріч! Той сміявся, а той плакав від утіхи, і усі знову поклялися у дружбі та вірності.

14. Один із багатьох язичницьких звичаїв, яких дотримуються наші гуцули.

— Ні, більше ми не розійдемося! — вирішили ми одноголосно і подали собі руки на Довбушевій могилі.

На тому ж місці вибрали нового ватажка. Не знаю, в чім там річ, однак вибрали мене, хоча я й не вважав себе гідним провадити таких мужніх і хоробрих легінів.

Отож ми й далі, як могли, провадили війну, щоправда обережнішу і не таку жорстоку, як раніше. Почувалися не такими певними себе, як тоді, коли над нами стояв Довбуш. Зрідка відважували спускатися в доли. Зрідка вступали в сутички з вояками та жовнірами, котрі переслідували нас. Коли переслідувачі наступали нам на п'яти, ми відійшли через гори до Угорщини; а коли в Угорщині було оголошено мобілізацію, сховалися в Галичині. Саме тоді, пане Захер, відбулося моє потішне знайомство з Вашим вуйком. То був бравий хлопака, але трохи лякливий. Боявся холери та розбійників. Під час епідемії він, незважаючи на гарячу літню пору, сидів у своїй кімнаті загорнений у шляфрок та шаль, оповитий клубами цигаркового диму. Він не важився вийти на свіже повітря, а якщо хтось хотів з ним поговорити, то тільки через віконну шибку, бо він нікого не впускав досередини. Так само було й з розбійниками. Ніхто з нас і гадки не мав заподіяти йому лиха, однак Ваш вуйко не розлучався з рушницею. З рушницею ходив до праці, з рушницею шпа-церував, з рушницею сідав до столу та лягав у ліжко.

Так було й одного вечора — але про таке не розповідається перед вельможними дамами. Та хай уже буде, отож сидів він, тримаючи

рушницю на колінах, і раптом почув голосний сміх, а потім побачив у маленькому віконечку вишмароване сажею обличчя і спрямоване просто на нього чорне дуло рушниці. До чого була йому тепер власна рушниця? Вельможний пан немов закаменів.

Чорне від сажі обличчя було моїм.

— Чоловіче! Нашо волочиш всюди за собою рушницю? Не бійся, такому доброму чоловікові ми не заподіємо ніякого лиха. Щоб це сказати, я й прийшов сюди.

Тоді Ваш вуйко, за добрим звичаєм, запросив нас до себе в гості потанцювати з дівчатами.

Ось одного вечора, умовившись день перед тим, ми прийшли до його господи. Вельможний пан не поскупився — наїдки, напитки, євреї-музики та вродливі дівчата. Ми розважилися на славу, тобто я хотів сказати, шо інші розважилися, що ж стосувалося мене...

Але вже настав час розповісти про це...

Отож мої хлопці розкошували, виспівували Вашому панові вуйкові та вельможній пані, гарній статечній жінці, до речі, многая літа, гойдали на колінах їхніх маленьких діток, аж доки євреї не заграли до танцю, і всі стали в коло. Який українець може нудьгувати чи здатний всидіти на місці, коли у повітрі витає нестримна ностальгійна мелодія коломийки? Що це за чари, котрі змушують ноги попри їх волю йти в рух, поривають людське єство за собою, закручують у шаленому вихорі, наділяють людину крилами, і здається, що злітаєш у небо, до золотого сяєва, аж подих забиває, і стає тобі на душі так легко, мов дитині, так солодко, так шемко! Аж душу би віддав!

Коломийко, коломийко! Розкішний, шалений танцю, нестримний, як політ беркута, чудовий, як танок зір! Ти можеш належати тільки одному

народові, моторному, мужньому, лицарському народові, який уміє веселитися від усієї душі і плакати від усього серця, який уміє страждати без нарікань і боротися до останньої краплини крови...

Доки хлопці кружляли у танку з дівчатами, доки очі їхні яскріли від утіхи, злітали у повітря довгі коси, я сидів собі осторонь, діти обсіли мене довкола і випитували то про се, то про те, як то уміють випитувати тільки діти, такі невинні, такі до всього цікаві. Я гладив їхні голівки, цілував ці чисті, неосквернені ще жодною лихою думкою чола...

І тоді на мене накотилося... Не каяття, мій пане, а болюча туга за моїми роками дитинства, коли моя мати цілувала моє ще неосквернене чоло... Тієї ночі сон не йшов до мене.

Ми розклали велетенську ватру. Навколо мене лежали мої товариші і спали, тільки я не міг заснути. Я не зводив очей з червоних мерехтливих язиків полум'я, і вбачалися мені у тому полум'ї спрямовані на мене погляди дитячих очей, невинні, добрі, запитливі погляди...

Я думав, гадав і вперше подумав про те, аби укласти мир з людьми і поховати зброю.

Та враз, зненацька, хоч не було ні вітерця, повітря ані шелесне, почали хилитися у мій бік верхівки дерев у лісі, вогонь згас, лише важкий дим усе ще курів, здіймаючись угору, вище й вище, мов сірий стовп, аж до золотих зір, і знову опав додолу, став зовсім маленьким клубком, збився докупи, став переді мною з'явою і заговорив. То був біс.

Я впізнав його за порожнім поглядом очей та за улесливою мовою.

— Чи ти з глузду з'їхав, Миколо, — мовив він. — Хочеш покинути славних опришків, вірну зброю та зеленгори! Огляньсь навколо. Усе, доки око сягає, повинне належати тобі...

Отак говорив він, і я слухав його якусь хвилю, бо мене охопив панічний жах і скував моє тіло. Та я взяв себе в руки і перехрестився, бо говорити не міг, мені відібрало мову.

Тоді він зшипів, наче вода, що потрапила на гарячу плиту, виріс до велетенських розмірів, аж сягнув зір, але побачивши, що я його не боюсь, знову скрутився клубочком і зник з димом, який, здавалося, поглинув вогонь.

Коли я оглянувся, ватра світло і ясно палахкотіла, як і перше, а товариші мирно спали.

Рано-вранці я зійшов униз, до села. Люди виходили з хат і здивовано дивилися на мене. Я не озирався ні праворуч, ані ліворуч, прямісінько простував до церкви, висповідався в усьому священикові і прийняв причастя.

А потім подався до Вашого пана вуйка.

Тоді з колишніх рекрутів, неполохливих селян та навернених на шлях праведний розбійників формували так звані загони гірських стрільців для боротьби з опришками. Ви, напевно, чули про них.

Отже, коли я про все розповів Вашому вуйкові, про спокушання сатани та про своє прозріння, він сказав:

— Я поговорю з повітовим капітаном, тобі ніщо не буде загрожувати, але вони вочевидь вимагатимуть, аби ти став стрільцем, ще й призначать тебе ватажком.

Ваш вуйко мав добрі наміри, але за жодне злото й срібло світу я не став би зрадником своїх товаришів.

— Ні, пане, — мовив я. — Ніколи. Ліпше я спатиму на голих каменях, хай мене травлять, мов дикого звіра, аніж піднесу руку на тих, з ким ділив незгоди війни та нужду. Ні, цього я не зроблю, хай приязнь та вірність вічно живуть на землі...

Що ж далі оповідати?

Я залишився опришком, залишався ним навіть тоді, коли в горах не зосталося ні краплини волі та втіхи, коли нас заганяли в глухий кут, наче вовків, коли доводилося щоденно виборювати місце під сонцем, пити лише джерельну воду та живитися корінцями. Але ми вистояли з Божою допомогою.

У 1848 році, коли було скасовано панщину і селяни стали вільними, наша війна само собою скінчилася. Опришки покинули криївки у горах, склали зброю і уклали мир.

Тоді я викопав свої гроші. Жодна людина не могла закинути мені, що я нажив їх нечесним шляхом, як євреї. Я не добував їх обманом, шахрайством чи грабунком, а в чесному бою із зброєю в руках. Купив собі шмат лісу та збудував ґражду, яку Ви вже бачили, і почав жити для себе, осторонь від людей, зі своїми собаками та кіньми... Аж до того часу, як настав великий голод, люди падали просто на дорозі і вмирали. Одного разу вночі я почув під своїми дверима чиєсь скимління, так плаче покинуте дитя. Я вийшов надвір і знайшов під порогом молоду жінку з хлопчиком.

— її послав мені Господь, — подумав я, впустив жінку з дитиною до хати, і вони в мене залишилися.

Оце й усе.

Старий замовк, вибив файку і глянув на хлопчика, який заснув у соломі й усміхався уві сні.

— Гадаю, шановному панству вже час йти до сну, — сказав він урешті.

Ми повкладалися, як могли. Дами потонули в запашній соломі. Професор ліг на лаві горілиць, склавши руки, і став схожий на зодягненого в лати середньовічного рицаря, яких можна побачити на кам'яних саркофагах. Храп хірурга більше нагадував хрипіння важкопораненого вояка на полі бою.

Тільки до мене сон не йшов. Розповідь старого опришка глибоко схвилювала мене. Коли усе змовкло, я почув два голоси, хтось стиха перемовлявся між собою.

— Ну то як? — сказав один голос, який, очевидно, належав Ґрегорові. — Ти знайшла чарівну паличку?

— Конче її знайду, — відказав другий, і не було жодного сумніву, шо то був гарний, глибокий голос Атанки. — На горі Чивчин біля Жаб'я є срібло, а в Чорногорі закопано скарб ще з часів татарської навали.

За якусь хвилю знову почувся спів, долинав він десь здалеку, але дуже виразно. То була пісня про Довбуша, опришка.

Як я, браття вже загину, то зложіть мня на топори, занесіть мня, де найкраще, занесіть мня в енні гори.

А мій топір золочений в Дністер-Дунай затопіте, нехай знають руські діти: що хто жінці в світі вірить, мусить марне загибати.

Урешті-решт я тихенько підвівся, нечутно вийшов надвір і став перед стаєю. Повітря повнилося важкими пахощами, а наді мною миготіли м'яким світлом зорі, мов розсипані жаринки. Білі хмарки пливли в золотистому сяєві місяця схожі на кораблики із срібними вітрилами.

Коли я спустився схилом, то почув голоси.

— Уже північ, — мовив один. — бачиш Великий віз?

— Бачу, — долинуло у відповідь.

Ніч тривала недовго. Один по одному стали виходити зі стаї вівчарі, попереду ватажко. Вони простували до узгір'я, з якого добре проглядалася околиця і череду видно було, як на долоні. Вони спинилися, ставши обличчям до сходу сонця, і поскидали шапки. Довший час панувала тиша. А тоді ватажко почав молитву, звернену до скель, гір та далекого моря.

Коли перший ранковий багрянець, легкий, ледь помітний, торкнувся неба, усі проказали "Отче наш". А тоді поволі й урочисто спустилися до потічка, що протікав поблизу і в якому відбилося сріблясте лице місяця, умилися до схід сонця.

Один з вівчарів підніс трембіту. Тричі сумовито затрембітала трембіта, луна повторила її тужний спів. І тоді на всіх полонинах гуцульських гір побудилися вівчарі і проказали ту ж саму молитву. Коли трембіта змовкла, їй відізвалися інші з півдня і з півночі, зі сходу та заходу, зі всіх верхів'їв Карпат, здалеку і зблизька, немов нескінченна луна, шо поступово стихає і слабне.

Вівчарі повернулися до стаї так само тихо і врочисто, як ішли до молитви.

Уже й не знаю, як я врешті заснув, єдине знаю напевно, шо розбудив мене старий опришок, коли новий день розлив довкола перші червоняві потоки світла, і шо ми з Ґрегором, зачаївшись у недалеких чагарях, підстрелили глухаря. Коли ми повернулися, дами вже сиділи перед ста-єю, пили молоко, заїдаючи чорним хлібом, і бавилися з Атанчиними козами. Довкола радісними трелями вигравав ранок. Ми прощалася з

вівчарями, потиснувши один одному руки, коли вже зовсім розвиднілося, і рушили в Чорногору. Ґреґор та Атанка пішли з нами.

Рожевий туман завис у горах, скелі виблискували металевим полиском. Унизу розкинувся праліс, темнозелене море з велетенськими хвилями, шо безнастанно шемротіли. У кушах висвистували дрозди.

Та невдовзі довкола нас запала цілковита тиша, з усіх боків почали громадитися білі хмари, заступаючи овид.

На нашому шляху росло одне-єдине дерево, у дуплі якого жили дикі бджоли. На його корі виднілися сліди ведмежих кігтів, видно, поласував вуйко медом. Високо у повітрі кружляли беркути. Удалині, на скелях, на тлі розірваного вітром туману, виднівся гурт косуль. Жовтобрунатні тваринки видавалися на тлі білих каменів та світлої зелені лісу майже чорними. Ґреґор показав на них і зблиснув в усміху своїми білими зубами.

На пораду опришка ми пустили поводи. Розумні тварини йшли спокійно і впевнено одні за одними, через кам'яні містки та повз прямовисні стіни скель, тільки час од часу підбадьорюючи себе форканням.

Зненацька у нас під ногами зазіяла бездонна прірва, аж дами скрикнули, а професор вхопився за гриву свого коня. Але так тривало тільки мить, потім хмари знову милосердно приховали від нас довколишні провалля.

Коли ми досягли чорного озера, Несамовитого,15 що лежало на високому гірському плато, обрамлене скелями, справжнє морське око, — так називає наш народ озера, які трапляються тільки в Карпатах, — старий опришок показав нам могилу, поросту мохом та квітами.

— Тут колись відбулася жорстока битва, — мовив він. — Ми поховали наших товаришів і ворогів також. Тож помолімося, прокажімо "Отче наш"!

На березі озера, де скелі утворювали таку собі бухточку, ми злізли з коней. До нас підійшли двоє гуцулів. Один взяв коней, а інший запропонував свого човна. Човен був, наче Ноїв ковчег, ми всі помістилися в ньому. Ми відштовхнулися від берега і невдовзі опинилися на середині озера, спокійного, незворушного. Чорне дзеркало води не віддзеркалювало навіть навислих зусібіч скель та похмурих смерек, ані блакитного неба, що мерехтіло золотом.

— Гляньте, професоре, яке чудове чорнило! — вигукнув хірург. — Справжнє чорнило. Цією велетенською бочкою чорнила можна списати цілу бібліотеку.

Маленька полька зечерпнула своєю білою ручкою пригорщу чорної води. І враз у долоні вона стала прозорою та чистою мов сльоза. Панночка здивовано простягнула долоню професорові.

— Виною тут лише бездонна глибина таких озер, — сказав професор. — Тому вода й видається чорною. Можливо, це кратери погаслих вулканів, які на неймовірній висоті, від 4000 до 6300 футів над рівнем моря, заповнилися водою і утворили ось ці морські ока. Місцеві люди вважають, що озера сполучені під землею з морем, і море дивиться у горах на світ ось цими очима, а під час кожного шторму на морі, штормують і озерця. Мешканці гір, начебто, знаходили навіть у них уламки кораблів.

15. Автор, який здебільшого скрупульозно дотримується точности у зображенні східно-галицької природи, не міг не утриматися від спокуси змалювати унікальний карпатський феномен, озера, названі в народі морськими оками. Тому, аби передати картину Карпат в усій П величі та красі, автор вирішив не дотримуватися у цьому випадку географічної

точности і розташував озеро Несамовите зовсім не там, де воно насправді знаходиться.

Пронизливий свист, посилений відлунням, змусив нас здригнутися. Панна Лодойска затремтіла, мов осикове листя.' Ґреґор, який власне й свиснув, усміхнувся.

— Цей чоловік, напевно, розбійник, — прошепотіла Лодойска.

Опришок похитав головою.

— Розбійників більше немає, — сказав він. — У горах — мир.

— Гарна луна, — мовив професор.

Старий опришок на догоду решті вистрелив з рушниці, а тоді й з обох своїх пістолів. У горах заблискало й залус-кало, мов у грозу, луна покотилася і тут, і там. Так, певно, котилася луна проваллями, коли опришки боронилися від солдатів та стрільців, коли тужила трембіта та заливалися гавкотом пси-вівчурі. Тепер у горах панує мир, а війна точиться лише внизу, там, де живуть люди, котиться від одного домашнього вогнища до іншого, від одного межового стовпа до наступного.

На протилежному березі озера ми вийшли з хиткого човна, вистрибнули на кам'яні валуни і сипкою галькою подерлися догори.

На квітучому узгір'ї паслися вівці. Дзеленькіт скликанчи-ків долинав аж до нас, а дурманний духмян забивав паморо-ки, наче кадильний дим. Темно-синіми очками поглядали на нас карпатські незабудки, поряд хитали голівками альпійські фіалки, привітно кивала нам услід рожева родіола.

А над усім цим сонце розпростерло іскристе плетиво чарівних павутинок. Сріблясте джерело било струменем з-під каміння, скроплюючи квіти та мох, що заховалися під ним, наче під скляним прозорим куполом. Усе менше траплялося нам на шляху наших старих знайомих, останніми відступили смереки, а назустріч виходили усе нові й нові чужинці: покручені карликові деревця, повзучі сосни, афи-ни, папороть, мох та лишайники. Ісландський мох затягнув скелі тьмявим сріблом; схожий на тендітні матово-зелені оленячі роги рододендрон, названий гуцулами карпатською трояндою, простягнув до сонця свої овальні листочки та рожеві пахучі квіти.

Мало-помалу пустка і самотність скелястої пустелі взяла нас у свої обійми. Коли хмари на якусь мить розступалися, перед нашим зором з'являлася чудова картина, наче в білому обрамленні: пустельні вивітрені скелі, устелені високо вгорі мерехтливим снігом, піщаник поступався місцем яскраво-білому вапнякові або блідо-зеленому гранітові, у якому час од часу зблискували на сонці, немов діаманти, кварцові кристали.

Гадюка підвела голову з каменя, на якому вона вигрівалася на сонечку, і глянула на нас. Дами скрикнули, а професор підскочив до неї з наміром убити гадину.

— Не вбивай мудрість, бо умре тобі мати, — стримав його старий опришок, а тоді звернувся до панянок. — Змія на дорозі приносить щастя. Тому її треба шанувати.

Ми поволі видряпувалися на чубок гори. Змія, певно, й справді приносить щастя, бо сильний порив вітру ураз розірвав хмари і розігнав їх навсібіч, наче вовк, котрий вдирається в отару білосніжних овечок.

Ось уже Чорногора постала перед нами зі своїми трьома верхами, щоб невдовзі показатися в усій своїй величі, королевою східних Карпат,

в оточенні двадцяти сімох пажів, а навколо, на схід й на захід, простерлися гори, аж дух захоплювало, і завмирало серце.

Над голими яскраво освітленими верхами гір та темними верхівками смерек летиш поглядом, немов беркут, у далеч, яку годі виміряти, яка, здається, не має меж, — блакитна, усіяна золотими світами бездонність небес.

Білі хмарки вигойдувалися в іскристому етері, викупува-лися у теплих сонячних променях, кидали на землю великі рухливі тіні. З одного боку виднілася Угорщина, а з іншого — простори Галичини.

Стовпи ранішнього туману здіймалися в небо, немов дими жертовних вогнищ. Поміж моря зелені зіяли чорнотою таємничі провалля. Оксамитові мохові килими виблискували смарагдово між темних стовбурів дерев, об які, немов прибій, розбивалися жовті хвилі збіжжя, щоб потім відкотитися назад, у море, аж до оповитого м'яким багряним серпанком крайобрію і ще далі. Цей золотий океан пронизували срібні змії струмків та річок, села пливли у ньому, мов кораблі з нап'ятими вітрилами, а вивищені понад дахами церкви правили за щогли. Окремі білі смужки та цяточки розривали тремтливі блакитні стрічки, що ген-ген унизу оперізували підніжжя гір.

Сонце вповивало тут своїм теплом два світи, Схід та Захід. Ген там втомлена Європа, ветха, немов знищена негодою скеля, яка облуплюється під нашими ногами; недужі народи, наділені усіми можливими болячками, які тягнуть на горбі свій вік та усе своє багатство; там немає нічого, шо не було б виміряне й вирахуване, зважене чи визначене; там вічна Ізида співчутливо споглядає на людей тисяччю своїх очей, непереможна, нерозвінчана!

А тут юні, молоді й свіжі нації, які щойно підводять голову, з первісним, дитячим сприйняттям таємниць творення, які усім своїм єством відчувають сутність природи,

вічної незмінної людської долі, яких не мучать жодні спогади, не жахає минуле, без марних сподівань, які однак дивляться у майбутнє без страху і сумніву.

Усі вже давно рушили вниз, а я все ще стояв, мов зачарований; кам'яні обійми скель не відпускали мене.

Піді мною куріли комини хат, диміли смердючими димами міста, гарячково метушився людський мурашник, далеко внизу панували Власність, Війна, Ненависть, Смерть, підневільна Праця й Розбій — цей виглянцуваний земний світ з його усміхненою нуждою.

Старий опришок казав правду. У горах — мир, мир і спокій тут, де ніщо не живе окрім злиденного моху на вивітреному камінні, де людське серце не годне битися довго, бо його стукіт означає незгоди, суперечки, вічний неспокій і погоню, але ж за чим?

Тут закінчується царство живих. Глянь, у яких вузьких рамках ти живеш, людино! Тут паную я, тут панують правічні сили природи! Глянь у вічі смерті, людино, смерті, яка вічність була до тебе і буде після тебе. Вічність! — промовляє природа кам'яними устами.

Серце завмирає. Здається, наче й ми самі стаємо камінням серед каміння.

Зненацька звідкись почувся людський голос. Тут, де смерть зусібіч заглядає у вічі, він змусив здригнутися та водночас приніс утіху. У цій скелястій пустелі той голос був, немов чисте дзюркотливе джерело.

Старий опришок сидів під навислою скалою, сам сірий і ветхий, мов правічна скеля.

— Уже час, — повторив він своїм теплим сердечним голосом і поволі наче відділився від скелі. — Ходімо вниз.

— Так, ходімо вниз, до роду Каїнового.

З німецької переклала Наталя Іванинук